

Részletek

AMI A KORTÁRS ELSŐ SZÁMA ELŐTT ADOTT VOLT

Az újkor hajnalától a könyvnyomtatás, reformáció, felvilágosodás hatására a különféle írástudók – beleértve a képző- és zeneművészeket is – szerepe Európában megváltozott. A szellemi és társadalmi változások során megnyílt előttük az alkotás feudális kötöttségek alóli függetlenedésének lehetősége, annak előnyeivel és hátrányaival egyaránt, s élhettek evvel a szabadsággal, ha akartak, de figyelmen kívül is hagyhatták, amennyiben személyes érdekük, életvitelük biztonsága inkább ezt diktálta. Korábban gyakorolt mesterségük ugyanis hivatássá vált, amit nagyjából a XVIII. századtól kezdve legfőképp a kontinens nyugati részén (állam)polgárként gyakorolhattak tovább. Míg azelőtt egyházi, főúri, uralkodói – személyes vagy állami, városi, intézményi – függőségek szabták meg pályájuk állomásait, műveik bizonyos összetevőit,¹ az 1700-as évek elejétől ezek a kötelek fokozatosan meglazultak, majd el is tűntek – s a továbbra is alkalmazásban állók mellett megjelentek a szabad értelmiségiek. Az előbbire jó példa Johann Wolfgang von Goethe életútja, az utóbbit legjobban Wolfgang Amadeus Mozart pályájával lehet bemutatni, aki a salzburgi érsek alkalmazásából kilépve az önmagára hagyatkozó, független zeneszerzői karriert választotta. Szabadságuk persze nem azt jelentette, hogy a mindenkori politikai adottságokat teljesen figyelmen kívül hagyhatták, de azt igen, hogy a meglévő kötöttségek kikerülésével – személyes és társadalmi elvárások nélkül – dönthettek arról: találnak-e közös terepet az aktuális hatalommal, tudják-e, akarják-e vállalni azt, vagy sem, sőt, félretolhatták az egészet úgy, hogy e tettől alkotói pályájuk, személyes körülményeik nem sérültek, életük folytatható maradt. Vagy ha mégis szembesültek volna a hatalom arroganciájával, mint

¹ Igaz, deviáns szerzők, mint például Villon, előfordultak.

Voltaire, lehetőségükben állt mérlegelni és megtartani szabadságuk menedékét, vagy elvetve azt, másikat keresni. A választás efféle szabadsága azonban, amely a francia forradalom utáni időszak egyik nagy szellemi ígéretként jelent meg, elsősorban angolszász és frankofón nyelvterületen, e kultúrák keretei között válhatott valósággá. A német fejedelemségekben s főleg tőlük keletre egyetlen értelmiségi sem tekinthetett párás szemmel az ártatlan(nak gondolt) hatalomra és gyakorlóira, nem vonhatta ki magát az evvel is összefüggő véleményalkotás alól – hacsak nem akarta kockáztatni már életében marginalizálódását –, amiért azért néha, csekély vigasztalásért, halál utáni megdicsőülés járhatott.

Közép- és Kelet-Európában, ahol a társadalmi és személyes kapcsolatok mélyén továbbélő feudális minták és kényszerek határozták/határozzák meg az értelmiség önmagára és a világra vonatkoztatott képét, szűk tér jutott az említett szabad választásra. Az írástudóknak a XVIII. század végétől – akkor, amikor Európa nyugati részében éppen az ellenkező szemlélet alakult ki – kettős elvárás foglyaként kellett helytállniuk. Az egyik kívülről érkezett, s az elődök példájának, a hagyománynak, a magyar történelem vérzivataros századainak – néha misztikus messziségekbe vezető – követését foglalta magába. Ehhez járult a belső, személyes elköteleződés: ez az írókat, költőket olyan eszme, eszmék képviselőit, olyan magatartás követésére szólította, amelyek hordozói a társadalomból hiányoztak – vagy abban a formában hiányoztak, ahogy az írók szükségesnek gondolták, érezték. Ahogy Közép- és Kelet-Európában, Magyarországon is kevésbé tudtak, az írók, költők a szószólóvá válás szorításában professzionalizálódni – tisztelet a kivételnek. A kiegyezés után, amely visszaadta a szólásszabadságot, az általános sérelmi politizálás szolgáltatta az alaphangot – a hatalomvédte irodalmat, majd nem sokkal később annak ellenzékét is –, aminek csak a politikai összefüggései változtak később, az önálló államiság visszaszerzése után, de nem az előhívó indokai. „Haza és haladás” – tűzték tiszteletreméltóan a reformer írók zászlójukra a XIX. század elején a jelszót; csakhogy a XX. század elejétől a kötőszó megváltozásával a kettős igény lassan kizárásá válnak: „haza vagy haladás”, mert a szellemi/irodalmi megújuláshoz kevésnek bizonyult a kifáradt, kiüresedett hagyomány, az önmagát ismétlő nyelv és tartalom; meghaladásához angol, francia, német példákra volt szükség – ami frusztrálta a kifejezésben veszteseket, akik emiatt a politika jobb- vagy baloldalán kívántak megerősítést találni, míg a „modernisták” éppen eloldozni kívánták attól magukat. Ami tehát a reformkorban belülről

fakadó, a hatalommal szemben álló, önálló vélemény volt, amely ötvözte a személyes és társadalmi üzenetet, a kiegyezés után lassan kettévált: egyfelől már csak (aktuál)politikai, másfelől folyamatosan művészeti kérdést jelentve – utóbbi felfogást címkézték szívesen apolitikusnak. Vagyis amit egyes írók, költők felmutattak a múlt század ötvenes éveiben a hatalom mellett triumfáló műveikkel, az a reformkor elképzeléseinek kiüresedett visszfénye volt csupán, a szavak értelmének átalakításával, a hazugságok igazsággá torzításával. Akik a politika szirénhangjaira fogékonyak voltak, az irodalom önértéke szerinti autonómia hiányát próbálták előbb a Rákosi–Révai-féle kultúrpolitika ellenségge nyilvánított alkotóinak teljes kirekesztésével, a fogyasztathatlan egyszólammal, majd pedig a Kádár–Aczél-féle népfrontosság paternalista kézivezérlésével, a mindvégig gyakorolt pártirányítással ellensúlyozni. A nyugati életmód differenciálatlan elutasításában, érték és sallang özszemosásában, a választás szabadságának tagadásában főként a társadalmi frusztráció, a személyes élmények hiánya, a teljesítményiszony játszott nagy szerepet, mert az legalább közös élmény volt, közösebb a civilizált világ megismerésénél. S egy, az irodalmi tevékenységet csak a művek alapján elhelyező szakmai/kritikai sorrendnél vonzóbbnak látszott az azt kikerülő, más érdekek szerinti, nem is akármilyen előnyökkel kecsegtető érvényesülés.

• • •

Miután a belpolitikai „szalámizás” nem kerülhette el a kultúrát sem, s a két világháború közötti „hivatalos”, „konzervatív” irodalom 1944/1945 fordulóján még élő tagjai – például Herczeg Ferenc, Csathó Kálmán, Mécs László, Sík Sándor – közvetlenül a front elvonulása után az irodalmi életen kívülre, legfeljebb foglalkozási/hivatási zárványba kerültek, a két baloldali irányzat legfontosabb szellemi ellenzéke a polgári és a népi írók csoportosulása maradt. S ahogy a kommunista párt először, még 1945-ben leszámolt hazai alternatív frakcióival,² úgy semmisítette meg a következő lépésben a belpolitika, a gazdasági és kulturális élet nyugatos, polgári irányzatait. Ezt követően pedig megmaradt, a belpolitikai harcban korábbi, de 1948-ra politikai konkurenséivé váló szövetségeseit – népiek, szociáldemokraták –, osztotta

2 Demény Pált 1945. február 13-án, Budapest elfoglalásának napján tartóztatta le Péter Gábor – akit nem sokkal előbb ő bűjtatott –, Weisshaus Aladárt pedig 1946-ban ítélték el, a Magyar Közösség-perben.

meg, s kapcsolta ki, részben beolvastva őket a Baloldali Blokkba. Az 1948 utáni évek mindezek figyelembevételével leírhatók az irodalompolitika-kultúrpolitika által fokozatosan szűkített írói-művészi tevékenység terepeként is. De (a „közéletben” résztvevő) írók és a hatalom még így is kölcsönösen csalódtak egymásban – és ez a kiábrándulás enyhébb változatban a Kádár-rendszer alatt is bekövetkezett.³ Az ötvenes évek elejére ugyanis már a szocialista realizmus is kevésnek bizonyult a sematista igényű és megnyilvánulási alkotások mögött; az eszmeiség, az elkötelezettség kívánása a következő években szélsőséges hatalmi kérdés (is) lett, elfogadása és elutasítása pedig egyaránt egzisztenciális következményekkel járt. Az utókor el-
tőprenghet: vajon hogyan, milyen érzésekkel, milyen ellenértékért, milyen motivációk eredményeként vállalhatták az irodalmi közéletben való részvételt 1948 után azok az írók költők, akik a napilapok, majd a Csillag, később az Irodalmi Újság, Új Hang első évfolyamainak oldalain, az évfordulós antológiákban, a különböző állami intézményekben a vezető szótartalmot vitték, miközben nem volt titok másoknak a nyilvánosságból való kiszorítása, s miközben legtöbbjük megtapasztalta, hogy nem egészen egy évtizeddel korábban miféle, hasonlóan megkülönböztető, az egzisztenciát és nem egy esetben a fizikai lételem is lehetetlenné tevő, megszüntető sajtóviszonyok érvényesültek Magyarországon. Magyarozatként talán meg lehet nevezni az egész társadalomban lassan eluralkodó félelmet, amely alól sem rendszeren belül, sem azon kívül nem vonhatta ki magát senki – ám nem feledhető az sem, hogy e félelemmel együtt a Rákosi- és Kádár-évtizedek is kialakították és biztosították a körön belüliek személyes érdekeit, egzisztenciateremtési lehetőségeit, amelyek játékszabályait elfogadva, továbbformálva nem kevesen saját életük stratégiájának, jövőjének javulását érthették el, az idő múlásával gyengülő félelemben, cserébe kívánt alkalmazkodással – és mindvégig egy korlátozott anyagi, szellemi környezetben: micsoda áron? De nem feledhető az sem, hogy az aktuális politikai, „választói” támogatás, úgy tűnik, legalább olyan érzékenyen reagál a politikai célok különbözőségére, mint a rendszereken túllépő politikai gyakorlat hasonlóságára, azonosságára. És a

3 STANDEISKY 1996, II. Az elmúlt két, két és fél évtizedben örvedetesen gyarapodtak az 1945 és 1990 között hazai és a hazaival kapcsolatos külföldi történelmi, sajtótörténelmi kutatások, illetve azok eredményei a nyomtatott és elektronikus sajtóban. Utóbbiak természetesen írók felfogásának megfelelően erősen szóródnak, de az alapfeltevésekben, megközelítésben és tárgyalásban jelen lévő villódzás segít a differenciált véleményalkotásban és ezáltal a jelenségek mélyebb megértésében.

kölcsönös eltávolodás egyáltalán nem csökkenti sem a párt és az állam mellé álló írók, sem a hatalom felelősségét az 1945 után elszalasztott lehetőségekért; még akkor sem, ha bizonyos kérdésekben a külpolitikai erőter miatt Magyarország cselekvési tere korlátozott volt, és még akkor sem, ha az írók a közvetlen fizikai erők múltával lépésről lépésre vissza akarták szerezni műveik és befogadásuk autonómiáját.

S bár a forradalom után nem lehetett visszatérni a korábbi uralomgyakorláshoz, mégis érdemes figyelembe venni, hogy a konszolidáció nem az 1949 és 1953 közötti évek műveit kérte számon, hanem az 1954 és 1956 között írtakat büntette. Ez pedig rámutat a folyamatosság és megszakítottság szálaira. Az 1954-ben Nagy Imre által életre hívott Hazafias Népfront, amely az állampárton kívülieket is meg akarta szólítani, egyfelől az ortodox kommunisták számára hiteltelen volt, másfelől hivatkozási alappá vált, ha a kádári irodalompolitika ebben a kezdeti időszakban meg akart fegyelmezni egy-egy renitens lapot. Az 1957 utáni irodalmi népfront írókat megnyerni kívánó szándéka azt eredményezte, hogy – mivel a szerkesztőknek párttagként sem pártszemlélt, hanem a jelen lévő határok mellett is lehetőleg érdekes írásokkal teli lapokat kellett megjelentetniük – az addig háttérbe szorított, nem kompromittálódott szerzők, részben a szabadabb légkört érzékelve, részben felszólításra spontán módon kezdtek visszahódítani az autonómiájukat, aminek egyik jelensége lett, hogy időről időre a kommunista irodalompolitika türelmi határát átlépő írások is meg-megjelentek. Az igazi kérdéssé persze az vált, hogy a diktatorikus nyomás alatt a megjelenéstől távolkerültek maguk is ahhoz hasonultak-e inkább, vagy megőrizték korábbi, esetleg a hallgatás alatt kiküzdött, ezekben az években még inkább formalistának bélyegzett eszméiket, nyelvüket. Az, hogy a visszatérést folytatódo hatalmi harcként vagy szembenézésként, és azt követően közös feladatként képzelték-e el. És főleg az, hogy a Rákosi-rendszert támogató, annak (ki-rekesztő) lehetőségeivel élő írók hogyan tudták 1953/1954 után feldolgozni saját részvételük felelősségét, korábbi ambíciójuk kiürülését, és evvel párhuzamosan büntudatukat – ha feltámadt – az elhagyott szellemi-kulturális környezettel szemben, valamint az 1957-tel kezdődött új helyzetet: belesimultak-e a kádári irodalompolitikába, vagy valami, senki földjén lehetséges ellenállást, más alternatívát mutattak/képviseltek. Példa mindegyik viselkedésre, felfogásra akadt.

• • •

Az írók a koalíciós időszak végétől az értelmiségiekkel kapcsolatos szovjet elképzeléseknek megfelelően, szűkített jelenlétükben is felülreprezentáltak voltak a hazai szellemi életben. Műveikkel először hozzájárul(hat)tak a Rákosi-korszak megerősödéséhez, nem sokkal később pedig a meggyengüléséhez; mindkét lehetőséget természetesen a hatalmi viszonyok váltották ki. A november negyedike utáni irodalompolitika egyiket sem kívánta, elképzelése azonban ellentmondásos volt: egyszerre akart véget vetni a fokozott szerepvállalásnak, miközben meg is akarta szólaltatni az írókat, kinyilvánított lojalitásukat megszerelve. Hiszen a szovjet csapatok bevonulása utáni rendteremtésnek, az avval járó erőszaknak: a sortüzeknek, a kivégzéseknek⁴ a régi-új politikai vezetés gyorsan véget akart vetni, mivel ez elemi érdeke volt; a Kádár-kormány elutasítása 1956 végén még olyan erős volt, hogy valamit kellett tenni saját hatalmának megerősítésére és a véleménytulajdonosok lojalitásának elnyerésére.

Az általános tervet két lépésben akarták elérni: előbb az ellenállás megtörésében, felszámolásában, az egypártrendszer visszaállításában, aztán az értelmiségi támogatás megszerzésében.⁵ Az írókkal folytatott tárgyalásokat is ebbe a folyamatba ágyazva lehet vizsgálni. Az új vezetés az irodalom kiemelt társadalmi, a politikába is átirányított szerepét megszüntette, jól mutatja ezt az Írószövetség 1957. januári 17-i felfüggesztése, valamint az írópercek és börtönbüntetések. Utóbbiak a félelemkeltést is szolgálták, s a párt a felügyeletet és a számonkérést is megtartotta magának. Azonban a korábbi évek gyakorlatát félretolva szakítottak az elit megközelítéssel, nem egy viszonylag vékony réteget kívántak preferálni, hanem gyakorlatilag mindenkiket körülcövekelt létbiztonságot kínálva a politikai passzivitásért cserébe.⁶ Politikai pluralizmusról, pláne hatalmi alternatíváról ugyanis szó sem lehetett, s egészen 1989/90-ig bármilyen reformról vagy bármilyen ellenállásról csak ezen a kereten belül lehetett szó – a polgári demokráciák szabadságfogalma, a hatalom köreitől eltérő politikai aktivitás nyomaiban sem mutat-

4 1956-os perben 1961. augusztus 26-án voltak az utolsó kivégzések, lásd HEGEDŰS B. 1996, 1/320.

5 KALMÁR 1998, 160–168.; TABAJDI 2013.

6 *Az MSZMP központi bizottsága politikai bizottságának határozata az irodalommal kapcsolatos egyes intézkedésekről, 1957. szeptember 12.*, lásd SÁGVÁRI-VASS 1964, 136–138. Fontosabb, az irodalmat érintő politikai döntések a hatvanas évek elejéig: 1958: határozat a népi írókról, 1958. december: állásfoglalás az irodalomról, 1959. február: tézisek a felszabadulás utáni magyar irodalom néhány kérdéséről. Lásd még STANDEISKY 1996, 260–264.

kozhatott. Legfeljebb a nyolcvanas évek elejétől fogva magára találóan, de retorzióktól sújtva. A nyilvánosság és tájékoztatás, a támogatás-tűrés-tiltás határai azonban nem voltak merevek, szigorúbb és elnézőbb időszakok váltották egymást, nemritkán személyi változások függvényében.

A Kortárs első éveiben éltek még az idősebb kommunista szerzők: Bölöni György, Illés Béla és mások, de szóhoz jutottak az első világháború után születettek is, felléptek a *Tűz-tánc* szerzői,⁷ majd a fokozatosan bővülő szellemi palettára visszatértek az együttműködést vállaló és még alkotásképes népiek, valamint az újholdasok. De a polgári irányzatokkal, az „individualizmus”-sal szembeni ellenérzések gyakorlatilag mindvégig fennmaradtak, még akkor is, amikor a szocialista elkötelezettség számonkérése már csak az ismétlődésekben élt. Az idő múlásával ugyanis, ki nem mondottan, lehetőséget kapott a szocialista realizmus dogmájának megkérdőjelezése, idézőjelbe tétele, az írói személyesség megnyilvánulása – Mándy, Ottlik, Nemes Nagy, Pilinszky nevei érzékeltethetik a változást. Az ideológiai, ízlésbeli, szociológiai ellenállás a „modernizmus”-sal szemben, valamint a tabutémák azonban végig megmaradtak – igaz, legalább a művek megjelenhettek.

A mai magyar irodalom elvi problémái közül az Írószövetség a polgári esztétika érvényesülését, az ilyenfajta irodalom előretörését vetette fel. Ez váltotta ki a legnagyobb hatást az írók között, bár a polgári irodalom értékelése eléggé ellentmondásos. Lényege a következő: az Írószövetség vezetői szerint az ellenforradalom után olyan helyzet alakult ki, hogy a népiesek háttérbe szorultak az ellenforradalom idején tanúsított magatartásuk és a párt dokumentumok megjelenése folytán. Ugyanakkor az olyan polgári írók, akik nem kompromittálták magukat, mert nem is volt mit elárulniuk, hiszen sohasem voltak kommunisták – előtérbe kerültek a könyvkiadásban és az irodalmi lapokban is. Másrészt sok volt párttag író hallgatott, mert egy részük disszidált, más részük revizionista útra lépett, és a szilárd kommunista mag viszonylag gyenge volt. Ez a helyzet 1958/59-ben is tovább élt. A Szövetség vezetőinek megítélése szerint azért veszélyes ez, mert olyan látszatot kelt, mintha a polgári esztétika lenne irodalmunk mércéje. Szerintük ezek az írók (Hegedűs Géza, Szobot-

7 Az 1958 decemberében megjelent antológia a proletárdiktatúrát támogató, közéleti lírát művelő fiatalok – többek között Garai Gábor, Ladányi Mihály, Maróti Lajos, Mezei András, Váci Mihály – verseit közölte, lásd még STANDEISKY 1996, 395–398.

ka Tibor, Szabó Magda, Nemes Nagy Ágnes, Illés Endre, Kolozsvári Grandpierre Emil, Bóka László, Bárány Tamás, Vas István, Passuth László stb.) nem teremtik, mert nem teremthetik meg a szocialista magyar irodalmat, mert élményanyaguk a kispolgári világból való, sznobok, és nincs élményanyaguk a munkás- és parasztleletből. Nem jutottak tovább, minthogy szembefordultak a fasizmussal és a régi, úri Magyarországgal, de általában nem sok hajlandóságot mutatnak a szocializmus, a proletárdiktatúra vállalására. Ma a megjelenéshez elég az 1945-ös álláspont is, és nem kritérium a mai témával való foglalkozás. A könyvkiadás túlzott óvatosságból megnehezíti a mai politikai mondanivalójú művek kiadását. A Szövetség azt javasolja, hogy ezeket szorítsuk háttérbe, fogjanak össze a kommunista írók és kritikusok ennek érdekében, és inkább adjuk ki a népesek haladó műveit.⁸

A tematikus és formai kívánalmak háttérbe szorulása, egy új eszmeiség előtérbe kerülése mégsem eredményezett általános színvonal-emelkedést. A korszak végéig (1990) megjelenő fővárosi és vidéki irodalmi lapok számait meg kellett tölteni szépirodalommal, s válogatni abból a termésből lehetett, ami rendelkezésre állt. Ez pedig az irodalompolitika által jutalmazott, szélsőségektől mentes középszínvonalnak, írói-költői jellegtelenségnek kedvezett. Ami egyébként a legismertebb irodalmi lapokat, például a Nyugatot sem kerülte el, s ami az 1990 utáni évtizedek alaphangját is megadta – minden korosztályi, esztétikai, kifejezésbeli változás ellenére. A hetvenes-nyolcvanas években az írókkal való kapcsolattartás folyamatosságára törekedve, elengedhetlenné vált egyes nyugati irányzatok, a korabeli pártzsargon szerint a „modernizmus” beengedése. Már ekkor is késve, ahogy majd a posztmodern is így jelenik meg Magyarországon 1990 után. Az irodalom nyelve és tartalma 1945 után ugyanis többszörös átalakuláson ment keresztül: 1948-ig polgári és népi elképzelések léteztek egymás mellett, előbbibe a szocialista irányultságú is beletartozott. 1949-től fokozatosan erőre kapott a sematizmus, amely az előbbit megszüntette, az utóbbit kiüresítve a politikai kellékévé változtatta. 1957-től többféle próbálkozás kapott lehetőséget, eleinte mint a „szocialista, szocialista realista” irodalom része, de az elnevezés parttalanná válása, tartalommal megtöltésének lehetetlensége az évek mú-

8 CSEH–KALMÁR–PÓR 1999, 156.

lásával megmutatta e fogalom hiteltelenségét, konstruált mivoltát. A hetvenes évektől pedig fokozatosan megjelentek az akkor már nem újdonságnak számító, különböző európai és tengerentúli irodalmi irányzatok képviselőinek művei és az új inspirációk nyomán született hazai munkák is – amennyiben nem rendelkeztek jól felismerhető rendszerkritikus összetevővel.

• • •

Mindaz, ami Magyarországon 1945 után, egészen 1990-ig az irodalompolitikában⁹ történt, beleértve az 1948-ig tartó „hároméves irodalom” közjátékát is, legfelső szinten moszkvai döntések és visszavonások nyomán valósult meg. A Kreml hullámverései elértek a birodalom legszélső államaiig, ahogy Kalmár Melinda írja: „A szovjet érdekszférába került kelet-közép-európai kisállamok sorsa a rendszer fennállása alatt végig forгатatókönyvszerűen alakult. Az alávetett kisállamokban a rossz és a jó fordulatok is többnyire a moszkvai galaxis középpontjából indultak, s így egymást követték a szigorúan abszolutisztikus és a valamelyest rugalmasabb, felvilágosultabb ciklusok.”¹⁰ Hármás irányító és ellenőrző rendszer épült ki, de az igazi központ Moszkvában volt. Az innen jövő kívánságok és utasítások – amelyekből következtek az irodalommal is kapcsolatba hozható és hozandó aktualitások – a legfelsőbb pártvezetéshez érkeztek, s 1957-től az állam (Tájékoztatási Hivatal) és a párt (MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály) végrehajtott hivatalnokai osztották szét a soron következő feladatokat. A kádári irodalompolitikának az aktuális direktívák érvényesítése közben szabad mozgástere maradt, amiből tovább tudott adni a rendszer konszolidálását elősegítendő. S csak ezen a rendszeren belül lehet minden hazai reformot (közlési engedélyt) és visszarendeződést (közlési szilenciumot) értelmezni.

Utólag visszanézve nem kétséges, hogy a szovjet tankok helyreállította hatalom kezdettől nehezen uralható, ellentmondásos helyzetbe került. Úgy kellett egyfelől desztalinizálni, másfelől elrettentésekkel (kivégzések, börtönbüntetések, internálások) rendet teremteni, hogy eközben senki (balról) ne vádolhassa meg liberalizmussal vagy (jobbról) a diktatúra folyamatos működtetésével; vagyis egyszerre kellett volna a szembeötlő jeleket növelni

9 A szónak két értelmezése lehetséges: az egyik a szerző, a kiadó törekvése, hogy közös munkájukat megismerje a közönség, a másik a politika igényeinek irodalmi teljesítése. Az első tartalmi-kereskedelmi, a második kimondottan hatalmi kérdés.

10 KALMÁR 2014, 89.

és csökkenteni. Figyelni arra, hogy lehetőleg senkit ne sértsenek meg jóvátehetetlenül a hatalom korábbi birtokosai, se a sztálinisták közül – akár még a politikai megszólalásukat is engedve, ha azt az új hatalom a maga javára tudta fordítani¹¹ –, se a megnyerni kívánt szövetségesek közül. Szükségszerű volt, hogy legyen egy világosan azonosítható fő ellenség, amelynek a megsemmisítése azt sugallhatja, hogy most már következhet a békés építőmunka, amelyből mindenki részesül majd: ez az ellenség volt/lett Nagy Imre és a revizionizmus, vagyis a nemzeti kommunizmus¹² – halványabban pedig a feltámad(hat)ó régi magyar világ és a nyugati kapitalizmus. Az 1963 utáni évek egyik célja volt az akart felejtés is. A mindenképp elé helyezett konszolidáció során arra kellett törekedni, hogy minden önmagát artikulálni tudó értelmiségi csoportnak tudjanak valami többletet – ideológiai lazítást, életszínvonalbeli javulást – nyújtani, amiben azok saját szabadságfokuk növekedését érzékelhették.

Az értelmiséggel szemben a hatvanas évektől támasztott új igények – szükséges részvételük a tudományos-technikai forradalom rendszermegújító alkalmazásában, valamint a közvélemény formálásában – alapján Magyarországon is háttérbe szorult az írók majd egy évtizedre kiemelt szerepe. Gyöngült az Írószövetség, egy ideig működése is lehetetlenné vált, a különböző irányzatok megjelenéséről pedig szó sem lehetett. A hrucsovi–kádári politika – az olvadás, a nyitás – nem közvetlen meggyőzést kívánt a szépirodalomtól, hanem más írásos műfajokat, tudományos témákat helyezett előtérbe, mérlegelő elemzéseket kívánt, kevesebbet az érzelmekre, többet az értelemre hatni. Természetesen mindezt csak az éppen aktuális ideológiai határok között, rendszerkritikáról, még a legártatlanabbról is, szó sem lehetett. Ugyanakkor a direkt kényszer eltűnése, illetve a békés egymás mellett élés következtében kialakuló személyes kapcsolatok, más irodalmi eszmények megismerése a politikát elkerülő alkotásokban színvonal-emelkedést eredményezett. Az 1949–1956 között nyomdafestéket kapó művek persze önmagukban is hosszú időre – ha nem végleg – lehetetlenné tették a direkt politikai költészetet, s nem egy korábbi művelőjében önvizsgálatot indítottak el, mégis kellett a nemzedékváltás a más szemlélet, más kifejezőmód megjelenéséhez. Hiszen a hetvenes évek elejéig még többnyire ez jellemezte a hazai költői műveket: tétova ellépés az ötvenes évek felújított népnemzeti

11 STANDEISKY 1996, 256–257.; KALMÁR 1998, 43–47.; KALMÁR 2014, 112–114.

12 STANDEISKY 2011, 187.

téma- és formavilágától, de távol maradva a még mindig megbélyegzőként használt „szubjektívizmustól” – ez is a kor egyik ellentmondásainak egyike volt. 1957 után az új látásmód előhírnökei Pilinszky János *Harmadnapon* (1959), Ottlik Géza *Iskola a határon* (1959), Nemes Nagy Ágnes *Napforduló* (1967), Tandori Dezső *Töredék Hamletnek* (1968) című kötetei voltak, kikerülve a direkt én- és a közösségi lírát, másfajta személyesség tartalmi és kifejezésbeli eszméjét felmutatva.

Az említett év után megváltozott a hazai tájékoztatáspolitikai. Nagyobb szabadsággal, szélesebb közönségnek kívánt hírekkel szolgálni, természetesen csak a párt által ellenőrzött és szükség esetén dezinformált üzenetekkel. A hírek, kommentárok közlésében, a célzott propagandában, ami a kiemelések és elhallgatások rendszerét teremtette meg, a fő hangsúly a napilapok központi és megyei sokszorozódásaira, illetve a tömegkommunikáció egyéb eszközeire – rádió, televízió – tevődött át. Nyilvánvalóan holmi liberalizmusról, véleménypluralizmusról ezen a téren sem lehetett szó.

A hatvanas évek közepétől nagyjából két évtizedig tartó, tágra értelmezett Brezsnjev-korszak részben visszarendeződés, részben a korlátozott szabadság időszaka volt. Magyarországon 1968. január elsején vezették be az „új gazdasági mechanizmus” néven ismertté vált reformokat, amelyek növelték a vállalati önállóságot (a központi tervezés rovására), bizonyos esetekben szabad ármegállapítást tettek lehetővé a kereslet függvényében (a hatósági ár-szabással szemben), és a bérpolitikában a vállalati igények figyelembevételét tették lehetővé. A módosulásoknak voltak kedvezményezettjei és károsultjai, ez eleve megszabta fennmaradásukat. A szabadabb gazdaság lehetősége visszhangot kapott Csehszlovákiában, ahol ugyancsak a szocializmus merev rendszerét próbálták módosítani. A prágai változások előrehaladása azonban még ebben az évben ellenreakciót szült: 1968. augusztus 21-én Csehszlovákiát pacifikálta a szocialista országok „baráti segítsége”. A katonai akció azon túl, hogy megmutatta az emberarcú szocializmus központi elviselhetetlenségét, érzékeltette a periféria hatalommegtartó igyekezetét, egyben – bár ezt soha ki nem mondta senki – a táboron belüli békés egymás mellett élés határait ugyancsak felvillantotta. Azt a tűrőképességet, amit még a központ el tudott viselni. A bevonulásnak Magyarországon több irányba mutató eredménye lett – azon túl, hogy Csehszlovákiában megszűnt a belső erőből végrehajtott békés változtatás reménye. Míg a reformok erjedést okoztak az apparátusban, amelynek új generációja a politikai hatalomgyakorlásról lassan a gazdasági érdekekre helyezte a fő súlyt, előidéztek egyben a visszarendeződést is,

amit a bevonulás egyfelől kiváltott, másfelől megerősített; ugyanakkor megteremtette az értelmiségi ellenállás későbbi csíráit. November 14-én Rátkai Ferenc az irodalmi életről szóló feljegyzésében ezt írta: „A Csehszlovákiának nyújtott internacionalista segítségnyújtás ténye az írók körében nem okozott politikai polarizációt. Az első napok elégtelen tájékoztatása után, a tények ismeretének gyarapodásával és a párt és a kormányzat sokoldalú felvilágosító tevékenysége nyomán az egész magyar társadalommal együtt felismerték a segítségnyújtás szükségességét. Mindamellet azt is meg kell mondani, hogy írásokban megnyilvánuló pozitív kiállás csak szórványosan jelent meg irodalmi lapokban.”¹³ Az újabb erőszak a résztvevők és a részt nem vevők között is elhidegülést okozott – ez eredményezte, hogy a Korunk és a Kortárs tervezett együttműködésére nem került sor, s mosolyszünet következett a nyugati magyar irodalom képviselőivel, a nyugati (baloldali) értelmiséggel folytatott hivatalos kapcsolattartásban is –, ugyanakkor Magyarországon a kiegyenlítődség jegyében az év elejétől újabb szabadságfokot hozott a kultúrába, többek között addig magyarra le nem fordított régi és újabb nyugati szerzők munkáinak megismertetésével; kiragadott példaként Samuel Beckett 1970-ben önállóan megjelent drámáit lehet említeni.¹⁴

A hetvenes–nyolcvanas években nem támogatva ugyan, de engedve, túrve és csak rendszerkritikus megnyilvánulásaiban tiltva, teret kaptak az első, de utóbbiak esetében inkább csak a második nyilvánosságban olvasható újbaloldali és polgári eszmék mint a posztmodern előhírnökei, velük párhuzamosan pedig a népi-nemzeti gondolatkörből kinövő konzervatív, antiglobalista elképzelések.

Az addig érvényes politikai struktúra megváltoztatásával, az orosz csapatok kivonulásával, a NATO és az Európai Unió tagságával Magyarország bel- és külpolitikai helyzete, állampolgárainak személyes szabadságjogai megváltoztak. Mindez a kultúrában, a folyóiratkiadásban is jelentős változásokat hozott. Egyfelől a „nem létező” cenzúra valóban eltűnt, 1990-től ismét nagyszámú és differenciált lapból álló sajtó, az olvasóközönséget job-

13 CSEH ET AL. 2004, 134–135.

14 Beckett egyébként folyóiratokban és antológiákban már korábban is jelen volt, *Godot-ra várva* című darabja Kolozsvári Grandpierre Emil fordításában például az 1965 augusztusi Nagyvilágban jelent meg először.

ban figyelembe vevő struktúra alakult ki. Másfelől az állami mecenatúra negatív hatása, a szétaprózódás továbbél(t) – Nemzeti Kulturális Alap, Magyar Könyv Alapítvány, Országos Tudomány Kutatási Alapprogram stb.: az igényelt támogatásokhoz képest a rendelkezésre álló összegek soha nem tették lehetővé a kívánságok egészének teljesítését, ezért a folyóiratok felől nézve mindig szűkkezű marad(t). A rendszerváltás előtt és utána még egy kis ideig ismét megjelent a direkt politika az irodalomban: ellenzéki szemlélet a fennálló hatalom ellenében, majd a plurális kultúra részeként; Petri György költészete bizonyos vonásaiban visszatérés a reformkorhoz, *Leonyid Iljics Brezsnyev emlékére* című csonka szonettje Kölcsey Ferenc *Rebellis versé*-nek kései szellemi rokona.

Másfelől azonban az ország 1989 előtti, többeregetű, részben generációs, részben egzisztenciális, részben kulturális megosztottsága – a politikai elképzelések különbségén túl – nem szűnt meg egy csapásra, de még kétféle sem. Az ellentétek előbb a fölmelegített népi–urbánus szembenállásban jelentek meg, majd pedig Európa-párti–Európa-szkeptikus alakban folytatódtak. S bármennyire magukénak érezték is ideológusaik saját véleményés szempontrendszerüket, azok bizony mégis mindig az éppen aktuális nyugati vagy keleti hatások – legtöbbször mindkettő – mintájára, követéseként jelentek meg, alakultak tovább: Magyarország ebben a vonatkozásban sem tud csak önmagára alapozott viszonyokat létrehozni. S nem is önmagában az egymással versenyző vélemények jelenléte a baj, nem a győzelmi vágy, hanem a (kölcsonös) triumfálás igénye, a belátás hiánya, mint ultima ratio: a másik fél meg nem hallgatásának már az első világháború előtt is jelen lévő hagyománya.

• • •

1945 után Magyarországon hivatalosan nem létezett cenzúra. Viszont szólásszabadság sem volt, elég csak egyetlen mondattal utalni arra, hogy még a koalíciós években lefolytatott koncepciók perekről sem lehetett megírni, pontosan mi történt – vagy nem történt – valójában. 1948 után pedig maga a diktatúra tette azt lehetetlenné, a nyolcvanas évektől fokozatos oldódással, bár néhány megmaradó tabuval egészen 1990-ig bezárólag. (Nem lehetett kritikával illetni a Szovjetuniót, sem a Varsói Szerződést vagy a KGST-t; nem lehetett megkérdőjelezni a szovjet csapatok jelenlétét, a munkás–paraszt hatalmat, a párt vezető szerepét; 1956 októberét nem lehetett forrada-

lomnak nevezni. Vörös László ezeket a kategóriákat állította fel: szovjet-bírálat, külpolitikai kérdések, nacionalizmus, rendszerbírálat – cifrábnál cifrább eseteket felidézve.¹⁵) A rendszernek nem volt szüksége cenzúratörvényre, és formálisan teljes körű sajtószabadság volt. Aki azonban tapasztalta ezeket az éveket, azzal szembesülhetett, hogy például a helyi napilapok nem azt és nem úgy írták meg, ami és ahogyan történt; a hazugságokat és a mellébeszélő nyelvet, a propagandát mindenki abban a környezetben vehette észre először, amelyiket közvetlenül ismert, s ebből következtetést vonhatott le az országos vagy a határokon túlnyúló események tálalását illetően. Már aki akart ilyent levonni. És ami a napilapokat jellemezte, az mutatkozott meg az irodalmi és szaklapokban is: bizonyos témák, megközelítések, kifejezések egyszerűen nem kaptak tért nyomtatásban. Hogyan lehetett ezt elérni? Előszörként a politikai vezetés, cserébe a megjelenésért, minden szerzőtől megkívánta az öncenzúrárt.¹⁶ Második vonalként az irodalmi lapok főszerkesztői, szerkesztőbizottságai voltak felelősek a megjelenő közleményekért. Harmad-sorban a különböző kiadókban, nyomdákban ott voltak a kommunista párt megbízott – vagy önjelölt – végrehajtói, akik éberren figyelték és jelentették a pártérdek és/vagy a politikai vezetők személyes érdekeinek sérülését, behívták, figyelmeztették a szerzőt, önmérsékletre bíztatták, szükség esetén pedig éltek a közlés betiltásával.¹⁷ E hármas védvonal miatt a rendszernek nem volt szüksége cenzúratörvényre, noha például a támogat-tűr-tilt¹⁸ közismert hármasa mégis áttételesen az engedélyezés/beleszólás elismerését jelentette.¹⁹

Másfelől a kádári vezetés megértette, hogy az információ hatalomképző erő, ezért a nyilvánosságnak több szintjét hozták létre, például az önmagában is több részből álló zárt kiadványok rendszerét – szűk, de politikailag potens kör számára a nagyközönség előtt tiltott könyvek, cikkek, tájékoztatók megjelentetését lehetővé téve, az első és második nyilvánosság mellett és azokon túl. És az ellenzék is létrehozta a maga írásos fórumait, a szamizdat irodalmat.

15 VÖRÖS 2004, 23–193.

16 TAKÁCS 2012, 158–166.

17 TAKÁCS 2012, 148–149.

18 Eredetéről lásd RÉVÉSZ 1997, 82–84. Simó Jenő például 1972. április 21-én Jovánovics Miklósnak a következőket írta Császár István írásáról (Új Írás): „Az elmúlt másfél, két évben főszerkesztői értekezleteken nem egyszer felhívtuk a szerkesztők figyelmét arra, hogy a »tiltás« kategóriájába tartoznak azok az írások, amelyek az ország külpolitikai érdekeit sértik vagy megzavarják”, lásd CSEH ET AL. 2004, 192.

19 A sajtóirányítás szervezetről lásd TAKÁCS 2012, 87–127.

A „nem létező” cenzúra kívánalmaihoz éppen azért volt nagyon nehéz a szerkesztőknek, szerzőknek és az evvel foglalkozó hivataloknak alkalmazkodniuk, mert a tiltások és engedélyezések rendszere nem volt kodifikált – vagyis helyt adott az esetlegességeknek, az önkénynek, a bosszúnak, a negatív érzések szélső tartományának egyaránt. Példa erre a Hétfői Hírek esete. 1959. szeptember 11-én meghalt Bölöni György, az Élet és Irodalom főszerkesztője, az Irodalmi Tanács, valamint a PEN Club intézőbizottságának az elnöke. Tisztségei világosan mutatják, hogy az irodalmi élet melyik pólusán foglalt helyet. Az ekkor már összehívott főszerkesztői értekezlet²⁰ során következő megbeszélésére a Tájékoztatási Hivatal két bekezdéses figyelmeztetést – értsd: mentegetőzést – írt. Ebben a néhány sor szerzője először is leszögezte, hogy a hivatal „azon igyekszik, hogy minimálisra csökkentse azoknak az eseteknek a számát, amikor illetékes szervek valamilyen instrukcióját telefonon továbbítja, illetve egyes megírandó kérdésekre felhívja a szerkesztő elvtársak figyelmét”. Másfelől azonban kénytelen önbírálatot gyakorolni, hiszen a Hétfői Hírek szerkesztői nem emlékeztek meg „Bölöni György elvtárs haláláról”, akinek a „temetésére hétfőn került sor, már csak ezért is írnia kellett volna erről a Hétfői Híreknek, nem is beszélve arról, hogy a lap abban az esetben is köteles lett volna valamilyen formában megemlékezni Bölöni György elvtársról, ha a szomorú időpontok [...] másként alakultak volna”.²¹

Időről időre láthatóvá vált az előzetes cenzúra is.²² Eörsi István például 1960-as szabadulása után néhány kisebb, monogrammal jelölt írást közölt a Kortársban, majd egy börtönből szabadult emberről szóló novellát akart megjelentetni. „Aczél a tartalomjegyzék alapján bekérte a kéziratot, és kitiltotta a novellát a lapból. A szerző bejelentkezett Aczélhoz, hogy magyarázatot kérjen a letiltásra. Aczéltól azt a magyarázatot kapta, hogy a novellával egyébként nincs semmi baj, a szerző dolgozzon csak nyugodtan, de először ne egy ilyen börtönös témájú írást publikáljon.”²³ A nem létező titkos intézmény működését kiválóan megvilágította Köpeczi Béla is 1965. február 17-i feljegyzésében: „[...] Csoóri Sándorral közölte a Művelődésügyi Minisztéri-

20 VÖRÖS 2004, 56.

21 CSEH–KALMÁR–PÓR 1999, 150. A többi napilap hétfőn nem jelent meg, ezt a hiányt pótolta a Hétfői Hírek, ezért kellett volna abban megjelennie a nekrológnak.

22 TAKÁCS 2012, 149–157. Király István 1976. március 11-én ezt jegyezte naplójába: „A Lukácsban találkoztam Vas Istvánnal. Elmondja, hogy valami baj van a Kortárs körül, az új szám még nem jelent meg. Visszavitték a nyomdába, mert van benne egy cikk, amiből ki kellett hagyni négy lapot.”, lásd KIRÁLY 2017, 430.

23 RÉVÉSZ 1997, 122. Lásd még ILLÉS 2002, 7.

um Irodalmi osztálya, hogy a jövőben írása csak abban az esetben jelenhet meg, ha azt előzőleg bemutatja a Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztályának, és ahhoz engedélyt kap”.²⁴

Az ellenőrzést szolgálták az úgynevezett főszerkesztői értekezletek, amelyeken a budapesti és vidéki irodalmi lapok főszerkesztőit instruálták a pártközpontban az aktuális értekezlet előtti időszak „hibás” közléseinek számonkérésével, részben utólagos, részben előzetes cenzúrát gyakorolva – s anélkül, hogy ezt, vagyis magát a cenzúrát rögzíteni kellett volna, elég volt az informális dörgedelem.²⁵ Vörös László esettörténeteinek olvasása közben meglehetősen keveset fordul elő a Kortárs neve mint helytelen közlemények forrása, miközben a hatvanas évek elején több alkalommal is kifogások érték közléspolitikáját (lásd később); feltételezhetően Kovács Sándor Iván helyzete és lapszerkesztési felfogása a többi, számonkérésekkel elárasztott lapokkal szemben bizonyos védettséget nyújtott. Az aczéli irodalompolitika jellemzőit Vörös László így foglalta össze: „egyik sarokköve egy gazdag, árnyaltan összetett és jól működő folyóiratrendszer kiépítése volt, a másik pedig a folyóiratok szigorú felügyelete, ellenőrzése, a munkájukba való sokféle módszerű beleszólás annak érdekében, hogy a lapok a fő célt, a politikai rendszer erősítését szolgálják a maguk módján. Az alapelv tehát: gondoskodni róluk, de kézben is tartani őket”.²⁶ Arra is volt példa 1975-ben, hogy politikailag többszörösen inkriminált témát szigorúan titkos körlevélben tiltottak le az irodalmi lapoknak.²⁷

Naményi Géza 1966. június 27-i feljegyzésében, amelyet az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály Sajtóosztályának készített, a következők olvashatók:²⁸

2. A cenzúra szerepe:

Nincs cenzúra. A lap politikai munkájáért a főszerkesztő felelős. Ezt lehetővé teszi, hogy a főszerkesztők az Agit. Prop. Osztályon, valamint a Tájékoztatási Hivatalban rendszeresen tartott értekezle-

24 CSEH ET AL. 2004, 70. Mindez a Kortárs februári számában megjelent *Izapaső* című írásnak volt a következménye, lásd a továbbiakban. A szovjet nagykövetség tiltakozott tartalma miatt.

25 VÖRÖS 2004.

26 VÖRÖS 2004, 9. Lásd még az 1957-es évre vonatkozóan RÉVÉSZ 1997, 79–80.

27 CSEH ET AL. 2004, 250.

28 CSEH ET AL. 2004, 371.

teken információkat kapnak az időszerű kérdésekről (beleértve a legbizalmasabb jellegű adatokat és kérdéseket is). A külpolitikai rovatok vezetőit a Külügyminisztérium Sajtóosztálya hasonló módon rendszeresen tájékoztatja.

Amennyiben két főszerkesztői értekezlet között adott eset kapcsán külön intézkedés szükséges, az Agit. Prop. Osztály, illetve a Tájékoztatási Hivatal úgynevezett „pro domo”-ban ad információt az érintett főszerkesztőknek.

Az állami és katonai titkok védelmét több kormányrendelet biztosítja. Ezek lényege: a szerkesztőségek a Tájékoztatási Hivatal útján az illetékes szerveknél kötelesek ellenőriztetni, hogy a közlésre szánt cikkek nem sértenek-e katonai vagy állami titkokat.

A következő évtized végén, 1979. június 20-án, az egyik főszerkesztői értekezleten, a fokozatos felbomlás elején Aczél György foglalta össze a kádári sajtóellenőrzés lényegét:²⁹

Nem kívánunk semmiféle központi cenzúrát felállítani továbbra sem. A mi cenzoraink Önök. Nemcsak cenzorok, de egyben cenzorok is. Van szocialista ország és van kapitalista ország, ahol másképp van berendezve, nálunk így van berendezve, hogy akik a párt és az állam megbízásából ilyen feladatokat vállalnak, azoknak ezt is vállalniuk kell. Hozzá kell még valamit tenni: a sajtónak, a kritikának, az egész alkotó munkának ezen a területén ugyanaz a dilemmája, mint a politikának, hogy a világ bonyolult, de ebben a bonyolultságban is van cselekvési kényszer, és megismétlem, lehet tudni, hogy mit szeretnénk, de mindenekelőtt azt kell tudni, hogy mi van, mit lehet csinálni, és amit lehet, azt meg is kell csinálni. Addig kell előremenni, ameddig tisztán látunk.

A sajtótörvény csak későn, 1986-ban, a diktatúra felbomlása előtt négy évvel készült el. Meghatározása szerint az jelenhetett meg nyomtatásban, ami nem sérti az ország politikai és gazdasági érdekeit. Mivel azonban utóbbiak nem voltak pontosan meghatározva, az eljáró hatóság széles jogkört kapott az engedélyezésre vagy a betiltásra.

29 CSEH ET AL. 2004, 474.

Itt kell megjegyezni, hogy az 1957–1990 közötti időszak irodalmi életét át- meg átszörte az állambiztonsági felderítés, adatgyűjtés, szükség esetén az erre épülő retorzió. Egyes szerzők, írói csoportosulások, irodalmi események egyaránt érdekelték a belső felderítést, s a társadalom egészét, beleértve a baloldalt, a kommunista mozgalom teljes hazai palettáját is³⁰ lefedte a kialakított hálózat. Az ügynökök szinte mindenhol ott voltak, ahol az írók megfordultak, s nem egy esetben az íróársak által támogatott, megbecsült értelmiségi vagy alkotói tevékenység fedte el a jelentések íróját. Bár nem volt Magyarországon minden olyan jól „szervezett”, mint az NDK-ban – melleleg a „demokratikus” belügy 1945 utáni működésével a németek, ellentétben Magyarországgal, szembe tudtak nézi –, s bár a magyar belügy elmaradt a konspirációk terén a STASI-tól, azért nem lehet kétséges, hogy a társadalomnak nem volt olyan része, amelyet ne figyeltek volna, amelyben a személyek, az események, az intézmények rendszerellenes vagy csak annak gondolható vonatkozásai a belügyi aktákban nyom nélkül maradtak volna. Ami különösen elgondolkoztató, hogy információszerzésre írókat – és más értelmiségieket –, tehát céhbelleket is be tudtak szervezni, és ebből a szempontból tulajdonképpen lényegtelen, hogy milyen eszközökkel, fenyegetéssel vagy zsarolással; Szőnyi Tamás kétkötetes gyűjteménye bőséges képet nyújt minderről.

A cenzúrának/öncenzúrának azonban volt egy tágabb, a sajtón túlmutató jelentése: ez a jogszolgáltatás pártatlanságát, a tisztázott, bevallott társadalmi viszonyokat, a közelmúlttal való *teljes* szembenézést, valamint a *szükséges* büntetések meghozatalát és érvényesítését kívánta – volna, mert ezek helyett az elhallgatás, a féligazságok, a felelősség alóli kibújás, az ideológiai viszonyulás, valamint az akart felejtés következett. Amit Lengyel József is megörökített 1974. július 31-én, a sztálini Szovjetunióról szólva, de az akkori jelenre is értve:³¹

A tények, melyeket Szolzsenyicin A Gulag szigetcsoportban leír – igazak. Ezt én tapasztalatból tudom. Az 1937/38. évekről én még többet is tudok, többet is megírtam.

Persze érteni kell, hogy miért szörnyülködnek a SZU-ban. Azért, mert igaz, amit ír. És azért, mert nincs erő, mely felelősségre mer-

30 Átfogó beszámolójában kiragadott példa 1961-ből: SZŐNYEI 2012, 1/70–78.

31 LENGYEL 1989, 350.

né, nincs erő, mely felelősségre tudná vonni a bűnösöket. Hruscsov megpróbálta nagyon tétovázva – és belebukott. Ma ez már teljesen kilátástalan, sőt visszafelé megy. Ma se evolúciós, se revolúciós utat nem látok. Tíz éve, hogy Kádárnak megmondtam: „A sebeket nem szabad bekötni, míg a gennyet ki nem tisztítottuk.” Azóta csak jobban elgennyesedett minden. A külpolitika tisztára hatalmi érdekeknek szolgál stb. stb.

• • •

1989. október 23-án kikiáltották a harmadik magyar köztársaságot. Megszűnt a „nem létező cenzúra” és életbe lépett a valódi sajtószabadság. A demokráciával járó politikai vetélkedés kedvezett a sajtónak, jelentősen bővült a választék, a fenntartók között megjelent a külföldi tőke. Új irodalmi lapok keletkeztek, nem kis számban – szerkesztők, szerkesztőségük pedig egyöntetűen az államtól várt támogatást. És ezt az igényt meg lehetett ideologizálni avval, hogy ha a diktatúra elején az állam szüntette meg a neki nem tetsző lapokat, akkor most az állam kötelessége, hogy utódait fenntartsa – csakhogy az az állam nem ez az állam volt, és azok a lapok nem ezek. Az egyértelmű és legfőbb állami támogatás kívánsága egyfelől az előző megszokásba vitte/viszi vissza a szerkesztőségeket, másfelől kiteszi a lapokat a politikai váltógazdálkodás aktuálpolitikai hátrányainak, vagyis annak, hogy a politika elsősorban a maga erővonalai, másodsorban a szokás és csak legfeljebb harmadsorban fog a szakmai értékek mentén dönteni. Bár a hazai olvasóközönség száma nem nagy, legalább a függetlenség megőrzése miatt kell(ett volna) az irodalmi lapoknak más források után nézni, a megcélzott olvasóközönségüknek szerkesztett lap eszményéről nem is beszélve. Sajnos ezen a téren az elmúlt majdnem három évtized irodalmi lapjai általában nem mutatnak innovációra törekedést, de a távlat még hiányzik ennek megítéléséhez, ahogyan a 2010 óta a hazai sajtó területén történt változások teljes körű tárgyalásához is.

• • •

A szerző a következőkben egy olvasmányos, hivatkozásokkal nem telezsúfolt, de megállapításaiban valamilyen forrással mindig alátámasztott folyóirattörténet megírására törekszik, amely elsősorban a *változásokra* kon-

centrál: irodalomszemléleti, kifejezésmódbeli, tematikai, generációváltási, szerkesztési, politikai átalakulásokra. Nem annyira nevek pontos és következetes említésére, mert arra majd a tervezett Kortárs-repertóriumban lesz lehetőség. Ehelyett, amennyiben a különféle, működésével kapcsolatban fennmaradt iratok, a nyilvánosságon kívül maradt kézírásos dokumentumok lehetővé teszik, a lap évfolyamait, számait, közleményeit belehelyezni a kor összefüggéseibe. Ugyanakkor nem az 1957 és 2017 közötti évek történetét kívánja megírni, kiváltképp nem az irodalomtörténet egykori eseményeit annak minuciózus egymásutánjában, hanem a hatvan évfolyamra a jelenből tekintve az egyes szerkesztők rendjében, elsősorban azokat a számokat, közleményeket, szerzőket tárgyalva, amelyek napjainkból is olvashatók maradtak. Némi felvállalt optikai torzítással, mivel a régebbi körülmények jobban láthatók, pontosabban körüljárhatók, mint a jelenhez közelebbiek. A kötet második részében néhány iratközlés, valamint szerkesztői nyilatkozatok olvashatók, amelyek kiegészítik a lap elmondható történetét, illetve itt található éves bontásban a szerkesztőségek összetétele – amennyire a fennmaradt dokumentumok és az egyes számokon, az éves tartalomjegyzékeken feltüntetett névsorok ezt lehetővé teszik.

KIRÁLY ISTVÁN

Darvas József és Tolnai Gábor szerkesztői munkája 1961 decemberében véget ért.¹ Elvégezték az első évek feladatát, az országban megszilárdult a konszolidáció, kialakult az a több generációra kiterjedő alkotói bázis, amelyre a Kortárs szerzőként számíthatott. Sőt, megjelentek, erőre kaptak az adott belpolitikai viszonyokat elfogadó, de megfogalmazás, tartalom szempontjából kikerülő, bizonyos összetevőit megkérdőjelező, nem konfrontálódó, mégis kritikus attitűdöt sugalló, több felélelt irányzatot képviselő írások. Ez az alapállás egyébként fennmaradt, s hullámmzó erősséget mutatott egészen 1989-ig. Nem is lehetett másképp, hiszen a Rákosi-rendszernek a kultúra egészét érintő tiltásaival szemben a legkisebb engedmény is – amire az új hatalom elfogadásához szükség volt, például a három T realitása – a szabadság kicsiny részévé vált, amelyen az irodalom, a művészetek megmutathatták a saját, politikától eltérő szempontjaikat. Nagy valószínűséggel ki lehet jelteni, hogy a változtatás oka ez az ideológiai inkompetencia, a politikai kritika lehetősége és megjelenése volt. Alátámasztja e feltételezést, hogy Darvas és Tolnai helyére Király István került, aki a Csillag szerkesztőjeként már szerzett hasonló gyakorlatot, s párhúságához, amelyet népi szimpátiái egészítettek ki, kétség sem férhetett. Az ő szerkesztése alatt megjelent két évfolyam számaiban erőteljesebb lett az ideológia, a kritikai/polemizáló hang, a politikailag motivált, realista eszmény megjelenése – mindez mégis kevésnek bizonyult a lassú, elkerülhetetlen változások megakadályozására. Az új szerkesztő megpróbálta összefogni a kommunis-

1 A Kortársnak 1961-ben 3300 fővárosi előfizetője volt, lásd *Az MSZMP Budapesti Bizottságának 1961. december 18-i határozata a főváros kulturális fejlődéséről és a soronlévő feladatokról*, lásd https://library.hungaricana.hu/hu/view/BUDAPESTMSZMP__PB_1961/?query=Kortárs&pg=457&layout=s&query=Kortárs

ta elkötelezettséget és nyugatellenességet, valamint a népi írók modernizációfóbiáját, és mindkettőt szembe fordítani a dekadensnek, modernistának, nyugatinak kinevezett irodalmi, művészeti jelenségekkel. Csakhogy mind az irodalomirányítás, mind Király István személyes elképzelése zátonyra futott, mert az egyszer adott szabadságot már nem lehetett visszavenni, ahhoz megint diktatúra kellett volna. A kultúrpolitika irányítói kénytelen-kelletlen belátták, hogy ezután állandó lavírozásra kényszerülnek az ad hoc feltűnő, előre nem látható, nem tervezhető problémákkal, s legfeljebb egy húzd meg-ereszd meg játszmaiban tartóztathatják fel ideig-óráig a (teljes) szólásszabadságot. Természetesen annak bekövetkeztét senki sem merte/akarta prognosztizálni. De Király István is eleve kudarcra volt ítélve, mert nem állt mögötte az önmaga biztosságának tudatában lévő hatalom, mint a Csillag szerkesztése idején, s szövetségesei – vagy akiket azoknak gondolt – is ellene fordultak. Érvényes volt ez legfőbb patrónusára, Aczél Györgyre is. Nemrégien megjelent naplója segítségével egyébként e két évnek az ő szemszögéből megörökített képét és a hatalmi-szerkesztői mechanizmust is lehet látni.² S nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényezőt sem, hogy az értelmiségnek az a része, amelyik 1945 után részese volt a hatalom megragadásának, majd a Rákosi-korszak működtetésének, előbb kedvezményezettje, majd vesztese lett, de a történelem forgandósága következtében 1956. november negyediké után részben ismét visszakerült a hatalomba, vagy egyszerűen ott találta magát, s a régi-új uralomban bevallotta-e vagy sem: a korábbi magabiztossághoz képest ideológiai meghasonlottságának következményeként is társadalmilag visszaigazolt fontosságából veszített; eredményezte egyfelől a hatalmi cinizmust, másfelől a nemcsak a valóságtól, de az igazságtól is eltávolodott nyelv kifejezéseit, a politikai és születési előítéletek befogadó vagy kirekesztő mozzanatainak tartós fennmaradását, nem egy esetben pedig a türelmetlenséget, illetve a sokat emlegetett kézi vezérlést.

A lap szerkesztőváltásáról az MSZMP politikai bizottsága döntött 1962. január 9-én.³ Király – aki akkor az ELTE egyetemi tanára volt – saját szavát idézve „vaktában” vállalta el a feladatot, amit nagy valószínűséggel nem is lehetett visszautasítani.⁴ 1963. szeptember 9-i feljegyzésből kiderül, a szer-

2 A napló kiadás előtti, teljes változatának rendelkezésre bocsátásáért a szerző köszönetet mond Soltész Mártonnak.

3 <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/mszmp-jegyzokonyvek/adatlap/1437>

4 KIRÁLY 2017, 79.

kesztést csak egy évre vállalta,⁵ némiképp bizonytalanul, ideológia-politikai kívánságokkal mellékelve, de a kádári viszonyok között mégis gyakorlatlanul. Naplója alapján úgy tűnik, mindvégig erős, néha gondoskodásba, érdeklődésbe, segítségi szándékba, máskor erőteljes számonkérésbe rejtett pártfelügyeleti kritika alatt végezhetette csupán feladatát – amit elfogadott, mint kikerülhetetlen kényszert, netalán velejáróját az elkötelezettségnek.

Bár a hatalmi viszonyok keretein belül kifelé igen fontos volt irányító és irányított egyensúlya, a Kortárs szempontjából mégis a szerkesztő elképzelése, világlátása volt a meghatározó. Király István társadalmi-irodalmi felfogásának fontos összetevőjéről 1962. január hatodik és hetedik feljegyzése tanúskodik. Az előbbi napon Koczás Sándornál Váci Mihállyal – utóbbi az Új Írás szerkesztője, Aczél György kiválasztottja – hármásban irodalomról, irodalompolitikáról beszélgettek: „Miskában erős népi szenvedélyek. Mélyen benne az érzés: a parasztyerek, parasztteltségek elkallódnak. Csendes polgári terroruralom a szellemi életben.”⁶ Ezekből a mondatokból nem egyértelmű, hogy az utolsó mondat a lejegyző vagy Váci Mihály gondolata volt-e, de az biztos, hogy Király István legalább hallgatólagosan egyetértett vele, ellenkező esetben ugyanis folytatta volna, kiegészítve saját megjegyzésével – ahogyan később, már kiábrándulva Váciról beszélve, feltételezhetően Aczélra is célozva.⁷ A helyeslést alátámasztja a második napi feljegyzés, amelyet Bródy Sándor egyik novellájának televíziós változata hívott elő: „Nem köt le, felháborít. Ilyen butának ábrázolni a parasztot – szinte képtelenség. De így van a Bródy-novellában is.”⁸ Ez burkolt vád volt az íróval szemben – csakhogy a novellának Kaál Samu csupán az egyik szereplője, a történet nem kizárólag az ő személyiségét mutatja be, hanem a tisztjéét is, hasonlóan éles ábrázolással. A film cselekménye eltér a novelláétól, a rendező, Marton Endre egy másik műfajban, másképp mutat meg valamit, amiért az író felelőssé tenni némi koncepcióra utal. De bármelyikük mondta is az inkriminált mondatot, Váci vagy Király, nehezen érthető, hogy 1962-ben, alig néhány évvel a Rákosi-korszak és az újabb nagy nemzeti katasztrófa után, a munkásország párthadsereggé szervezését követően, az adott közlési viszonyok mellett miként lehetett polgári terroruralomra gondolni – ha csak a szellemi élet-

5 KIRÁLY 2017, 79.

6 KIRÁLY 2017, 79.

7 KIRÁLY 2017, 93.

8 KIRÁLY 2017, 79. Bródy novellájának a címe *Kaál Samu*, a filmváltozaté *Katonazene*.

ben is. Ráadásul aki például a naplóban közölt fényképeken látta Király István lakásnak néhány részletét, s szembesül a Parlamentre, a Dunára néző ablakokkal, a hatalmas szobákkal, a könyvekkel borított falakkal, elcsodálkozhat az előtte hosszabb ideig szóhoz nem jutó, „polgári” írók közleményeinek kifogásolásán, hatásuk eltűzésén – miközben a jólét, kényelem, anyagi biztonság az értelmiségi elit részeseként Király életét kísérte, aki egyébként, ahogy a napló más részeiből kiderül, szinte tudathasadásos állapotban kritizálta ugyanazt a hozzá hasonló, a társadalomba elsősorban politikailag ágyazódott értelmiségiek életében. Ahogy az 1945 előtti évszázadokban – bár folyamatosan gyengülő erővel, de mégis – a nemesi származás egyfelől belépőt jelentette a társadalomba, másfelől a kutyabőrrel felmutatni nem tudók kizárását annak nagy részéből, úgy vált 1945 után a munkás- és parasztszármazás hasonló felhajtó erővé. Király István a megszerzett/megkapott polgári környezetben is plebejus maradt, népi simpatáikkal – legalábbis önképe szerint...

Orbán László mint az MSZMP KB tagja január 15-én hozta Király tudomására, hogy a Politikai Bizottság elfogadta a Kortárs szerkesztőjévé való kinevezését. A várományos ekkor elmondta a szerkesztőbizottságra vonatkozó javaslatát: közülük naplójában Diószegi András, Simon István, Szeberényi Lehel nevét örökítette meg. Orbán László gondolkodási időt kért – nyilván ő is egyeztetni akart a felsoroltakról.⁹ Király ezen a napon Tolnai Gáborral is találkozott, akiről úgy látta: „az egész ember egy nagy szomorúság és zavar volt”.¹⁰ Január 19-én reggel, amikor első szerkesztői napja kezdődött, Aczél György „avatta”.¹¹ A beavatás hamar megtörtént, a közlési mechanizmus politikai és személyi buktatóit Németh László *Az utazás* című színdarabjának megjelenéséig vezető út mutatta.¹² Az író mind Aczél, mind Király szívesen látta a Kortárs szerzői között, a főszerkesztő maga is dönthetett volna a közlésről, de ő Aczél beleegyezését is szeretne volna saját maga megerősítéséhez. Ezért előzetes feljegyzést készített a darabról, amit Aczél január 21-én küldött vissza neki a saját kiegészítőivel. Ennek alapján Király levelet írt a szerzőnek, átdolgozási javaslattal.

9 A lap szerkesztésében résztvevőket nem mindig tüntették fel az egyes számok kolofonjában, a rovatvezetők nevei hosszabb ideig csak az éves tartalomjegyzékben olvashatók. A hatvan évfolyam ismert szerkesztőségi összetétele a Függelékben olvasható.

10 KIRÁLY 2017, 81.

11 KIRÁLY 2017, 83. Aczél ekkor a művelődésügyi miniszter első helyettese volt.

12 NÉMETH 1962.

Németh László február 5-én válaszolt, 17-én pedig Király elment hozzá, s személyesen megbeszélte vele néhány helyen az átírást. Ezt követően jelent meg a darab a májusi számban.¹³ Ennek a bonyolult játszmának nemcsak az volt a lényege, hogy Király István megerősítést és legitimációt is kapott Aczél Györgytől, hanem az is, hogy Németh László ne feledje a megjelenés feltételeit. Másfelől Király Istvánt politikai megerősítés és (korlátolt) értelmiségi függetlenség, irodalmi (személyi és irányzatbeli) kívánságok és irodalmi színvonal ellentmondásai feszítették, egyben ostromolták, ez mutatkozik meg június 24-i feljegyzésében: „Felgyűlt rosszkedv és szomorúság. Oka: céltalannak érzem a szerkesztői munkát. A hivatalnok, párt-funkcionárius szerkesztőből most kellene átalakulnom valami mássá: itt is meg kell teremteni az alulról való biztosítást. Egy érlelődő írói forradalomra kell építeni, s nem a fenső támogatásra.”¹⁴ Az érlelődő irodalmi forradalom messianisztikus vágya annyiban személyiségerősítő volt, hogy ettől kezdve inkább az írókra próbált támaszkodni – s ez a felfogás később elvitte az Aczél-tól való fokozatos eltávolodásig. Úgy tűnik, ekkor zárult le Királyban az év eleje óta tartó bizonytalanság, s a maga elé emelt korlátok átléphetetlensége ellenére rátalált szerkesztői küldetésére, amiben másnapi feljegyzése szerint Molnár Géza, Simon István, Váci Mihály is megerősítette: „meg kell csinálni a szocialista irodalom forradalmát, nagykorúsítani kell ezt az irodalmat, maga harcolja ki a világban a helyét”.¹⁵ Ez volt tehát a válasza a csendes polgári terroruralomra, mindarra, amiről az év elején Koczkás Sándorral és Váci Mihállyal beszélgettek, latolgatva a lap közléspolitikájának változását.

Mivel a Kortárs kezdettől úgy készült, hogy a szerkesztőségben előredolgoztak, több számot már jóval azelőtt összeállítva, hogy megjelent volna, nem lehet pontosan tudni, hogy Király István melyik számtól kapcsolódott be meghatározódó jelleggel. De a szerzők névsorában olyan nagy különbség nem látszik, az uralkodó és elfogadott ideológián belül csak néhány személyes ízlésselérésre volt mód – néha azonban ezek is ürügyül szolgálhattak „harcostársak” közötti szellemi leszámolásra.

13 KIRÁLY 2017, 84–85.

14 KIRÁLY 2017, 86.

15 KIRÁLY 2017, 86. A következő év januárjának végén azonban már csalódottan örököltette meg: „Este Váci Miskáéknál. – Francia konyakot iszunk. Sokat, de a hangulatunk nyomott. Mi zavar Miskában? Irodalmi sértettségek állítják ide-oda. Most Juhász Ferihez, Nagy Lacihoz húz.”, lásd KIRÁLY 2017, 93.

Az első számokban látható közlési stratégia természetesen folytatódott tovább, de néhány új jelenség is megfigyelhető. Az 1962. januári szám közölte Tamási Áron *Boldog nyárfalevél* című színjátékát. Tamási, akinek írói karrierje mellett kétszer is volt találkozása a politikával,¹⁶ ekkor még azok közé tartozott, akikkel szemben éreztetni kellett az ideológiai nehezítést. Darabja elé Török Endre írt kétoldalas bevezetőt, amelyben egyfelől elmarasztalja témaválasztását, másfelől rejtetten kifogásolja, hogy az író kitér a jelen ábrázolása elől. Az a gyakorlat, hogy az ideológiailag kényes, de mégis megjelentethető szerzőkhöz, írásokhoz, könyvekhez az olvasó számára az éppen aktuális hivatalos felfogásnak megfelelő útmutatót, magyarázatot kell fűzni, a nyolcvanas évek közepéig fennmaradt.

Tamásinak azonban még legjobb darabjaiban sem sikerül valóban nemzeti drámát alkotnia; nem csupán a népi játék műfajának periférikus volta, specifikus jellege miatt – főképp azért nem, mert a nemzeti nála egybeolvad a parasztival, a paraszti életérzés idealizálásával, a civilizáció és az intellektus iránti bizalmatlansággal, holott a modern nemzeti dráma a XX. századi nemzeti lét hiánytalan átélést és közlését, a modern személyiség teljes megnyilatkoztatását kell hogy jelentse az alkotásban. [...] A *Boldog nyárfalevél* valóban játék – a szónak szoros értelmében is az –, de egyben gyöttrő szenvedélyeket, a hazajutás és az egymásra találás vágyát hordozó játékoság ez, a hitetlenség és a bizalom, a kételkedés és a bizonyosság küzdelme is – emberek küzdelme is egymásért. Gellért, a havadi jegyző ötévi távollét után idegenből, hadifogságból érkezik falujába, kétségektől beárnyékoltt lélekkel felesége és a közösség iránt, nem tudván, hogy asszonya és népe tisztán megőrizte-e önmagát, tisztán várja-e visszavertét. Próbának veti alá őket, s a próbán Kláris és népe megállja a helyét, de Gellért sorsa az általa felidézett kritikus helyzet következtében csaknem visszájára fordul át, s nem annyira magamagának, mint inkább népének s Klárisnak köszönheti, hogy nyugtalan, felzaklatott lénye végül is az óhajtott összhangra lel. A lélek és lélek kö-

16 Az 1945-ös választások után egyike volt annak a tíz közéleti személyiségnek, akit külön törvény alapján képviselőnek hívtak a Nemzetgyűlésbe. Tamási a felkérést elfogadta, s a Nemzeti Parasztpárt tagjaként Kovács Imre irányvonalát támogatta. 1956. december 28-án pedig ő fogalmazta és olvasta fel az Írószövetség közgyűlésén a *Gond és hitvallás* című nyilatkozatot.

zötti űrt csak a bizalom, a szeretet töltheti ki – vallja Tamási a *Boldog nyárfalevél*-ben –, ez az egyetlen módja annak, hogy az ember mindörökre és immár változtathatatlanul hazataláljon.

E két év szerzőinek gyakorisági sorrendjére figyelve szembetűnik, hogy a szépirodalmi közleményekben a legtöbbször olvasható nevek csökkenő gyakorisági sorrendben: Vas István, Fodor József, Váci Mihály, Darvas József, Kiss Dénes, Simon István, Fodor András, Baranyi Ferenc, Garai Gábor, Zelk Zoltán, Galambos Lajos, Baráth Lajos, Csanády János, Rónay György, Papp Lajos, Illyés Gyula, Szabó Magda – az előbbi szerzők a két évfolyamban a névsor elején tizenhárom, a végén öt közleménnyel szerepelnek. Apor Péter, Dalos György, Végh Antal, Takáts Gyula, Berda József, Somlyó György, Németh László, **Eörsi István**, Sánta Ferenc, Sipos Gyula, Takács Imre, Erdélyi József, Jobbágy Károly, Jánosy István, Horgas Béla, Simor András, Demény Ottó, Veres Péter, Kónya Lajos, Bella István, Kertész Ákos, Földeák János, Gellért Oszkár, Kassák Lajos, Illés Béla, Fenákel Judit, Marsall László – ezek a szerzők pedig négy, három, két esetben olvashatók az 1962-es és 1963-as évfolyamban.

Mivel a mindenkori szerkesztőknek egy-egy életmű aktuális állapotán túl – van-e közölhető kézirat – figyelniük kellett a politikai-olvasói elvárásokra és tabukra, a közlésgyakoriság némi fenntartással arra is választ ad, mennyire találtak egymásra a kívánalmak és a megszólalók. Vas István és Fodor József e két évben versekkel és emlékezésekkel egyaránt jelen volt, Váci Mihály pályája fellendülő, Darvas Józsefé pedig leszálló ágba jutott. Kiss Dénestől Garai Gáborig költők sorakoztak egymás után, pályájuk 1957 után kezdődött. Zelk Zoltán a Rákosi-korszak ünnepezt költője volt, az ötvenes évek elején öt kötete is megjelent. Verseket írt a pártnak, az alkotmánynak, Rákosinak, Sztálinnak. Később elképzeléseit megváltoztatta, s a forradalom alatt tanúsított magatartása miatt a nagy íróperben izgatásért perbe fogták. Háromévi börtönre ítélték, de már 1958-ban amnesztiával szabadult. A büntetés nagyobb részének elengedésében szerepet játszhattak családi körülményei – felesége halála –, de ennél is nagyobb súlya lehetett a börtönben írt és a forradalmat megtagadó versének, címe: *Kései sorok októberről*. Ezt a Kortárs 1962. áprilisi számában közölte, mutatva a belpolitikai irányt s a szerkesztő felfogását:

[...] ölte, öltek
s már nem is a kis banditák,
de Werbőczy gyilkolt az utcán,
ama ősi vérszomjúság,
mely társaival fölfalatta Dózsa testét[...]

Rónay György, Illyés Gyula és Szabó Magda egyaránt az aktuálpolitikán túli színvonalat képviselték versekkel, emlékezésekkel és útirajzzal. A kevesebb írásokkal megjelenők közül – kivéve azokat a költőket, akiknek tehetsége, felhajtóereje legfeljebb egy-két évig, néhány közleményig tartott – többeknek ezekben az években kezdődött az írói, költői karrierje. Berda József egykor Kosztolányi felfedezettje volt, akinek pályája a két világháború között kezdődött, de másokkal ellentétben 1949-ben is megjelent kötete, sőt 1954-ben válogatott verseit is közreadták, feltehetően a proletár származású¹⁷ költők számát gyarapította volna – csakhogy az evést, ivást, ürítést és egyéb testi funkciókat tematizáló, formátlan versei az inkább prűd, mint szabados olvasókat nem nagyon nyerték meg. Németh László közlési kálváriájáról már volt szó. **Eörsi István** írói karrierje a sztálini irodalompolitika jegyében kezdődött, ő is egyik szerzője volt a Generalisszimust köszöntő antológiának. Halála után azonban, még 1953-ban csatkozott Nagy Imréhez. 1956 decemberében nyolc év börtönre ítélték, de már 1960-ban amnesztiával szabadult. Ekkor kezdődött írói pályájának második, ugyancsak konfliktusokkal szegélyezett második szakasza, ahogy a kötet elején, a cenzúráról szóló fejezetben olvasható. Erdélyi József háromszori előfordulása más érdekességet hordoz. Költészete, amelyet pályája kezdetén új hangként, Petőfi folytatásaként fogadtak, ma már világosan mutatja késetttségét és folytathatatlanságát. Politikai nézetei, szélsőséges és haláláig megtartott antiszemitizmusa a népi mozgalmat is diszkreditálta, amely résztvevőjének fogadta, és emberi „gyengeségeit” mentegette. 1937 utáni költészetét minősíti *Solymosi Eszter vére* című verse. A front elől Ausztriába menekült, onnan pedig Romániába, családtagjaihoz. 1947-ben a magyar kommunista pártnak adta fel magát, elítélték, de jóval annak letele előtt amnesztiát kapott. 1954-ben és 1955-ben kötete jelent meg, utóbbi válogatott verseit tartalmazza, ami figyelembe véve azokat a szerzőket,

17 Ahogy 1945 előtt a nemesi, úgy 1945 után a munkás és paraszt, szóval a proletár származás vált előjoggá – legalábbis a deklarációk szintjén, mert a születés mellett a rendszerhűség is elengedhetetlen követelmény volt.

akik ebben az időben minden nyilvánosságtól tiltva voltak, vagy legfeljebb műfordítóként maradhattak a pályán, arra mutat, hogy a politika eszközként – a kommunista párton belüli ellentétek egymásnak feszüléseként – kívánta használni.¹⁸ Veres Péter, Kónya Lajos, Gellért Oszkár, Illés Béla különböző mértékben, de a Rákosi-korszak elitjébe tartozott, a többiek pedig a következő évtizedekben az irodalmi lapok szerzőivé váltak. Az egyszer-egyszer közléshez jutottak közül a már említett költőkön kívül Sánta Ferenc, Gáll István, Csoóri Sándor és Lengyel József nevét kell kiemelni, mint akiknek a következő években, évtizedekben több konfliktusuk lesz az irodalompolitika kívánalmaival. Ugyanígy Mándy Ivánét és Pilinszky Jánosét is, akik életművükkel egyaránt hozzájárultak a líra és a próza tartalmának s nyelvének megújulásához. További érdekesség, hogy Háy Gyula az 1963. szeptemberi számban saját maga írt értelmező bevezetést *Történelmi dráma – társadalmi dráma* címmel *Attila éjszakái* című drámarészletéhez nem hagyta meg másnak ezt a feladatot.

Király István 1962. évi naplóbejegyzései azonban azt mutatják, hogy vesszőfutásként élte meg a hatalom igényeit – miközben természetesen ő is mindvégig azon belül maradván állította össze az egyes számokat, választotta ki a szerinte közölhető szerzőket, csak éppen az aktuális, mert soha szabályokba, törvénybe le nem fektetett kifogásoknak nem tudott megfelelni. Hozzájárul idegállapotának romlásához, hogy maga Aczél György is bizonytalanságokban hagyta mind kapcsolatuk személyes jellegét, mind közléspolitikai elveinek elismerését illetően. Király ezért 1963 első napjaiban az új évet keserűen, elégedetlenül kezdte, mert – meglátása szerint – a Kortárs lemaradt az Új Írás mögött. Ennek okaként a bizalomvesztést nevezte meg: az Új Írás terjedelménövelése Király kérése ellenére nem járt áremelkedéssel is, vagyis a Kortárs a változatlan terjedelemmel és árral hátrányba került; az Új Írás pályázati támogatást kapott, ráadásul Déry Tibor és Illyés Gyula új műveit is közölhette.¹⁹ S úgy tűnik, Aczél György valóban kézi vezérléssel tartotta hatalmában Királyt (is), a januári számban megjelent Kiss Dénes-vers miatt telefonon vonta kérdőre, mondván, ez nem más, mint a huliganizmus dicsérete.²⁰

18 Részletesebben lásd STANDEISKY 2000.

19 KIRÁLY 2017, 91. p. Ahogy a fenti gyakorisági összesítés mutatja, Illyés Gyula e két év szépirodalmi közleményei között őt, Déry Tibor pedig egy alkalommal szerepelt.

20 KIRÁLY 2017, 92.

Szent düh az barátaim, ami
bakfist, kamaszt tud kihajtani
utcasarokra, hogy zsebre tett
kezekkel majmoljon buta ütemet,
szent düh: erő, ha nyers is,
mi felemelő célokra vár,
szűk minden neki szabott határ.
Dicsérje e vers is.

Szent düh az barátaim, ahogy
a kezük alól a munka fogy,
(s szinte játék volt: kezük nyomán
születtek s váltak felnőtté városok!)
S az is, amikor fölényes, pimasz
nézésükre viaszandítasz,
vagy: közlik ököllel, leléphetsz,
de prédának hagyj a feleséged –
Halált, kötelet ordítasz nekik,
míg „nagy nevek” csúfabbul művelik
ugyanazt... Az ész nem úr a testen:
kocsit nyernek az élő ruletten.²¹

Lengyel József, a sztálini táborokat megjárt, de baloldali elkötelezettségét halálig megtartó, ám az 1968-as csehszlovákiai megszállás után önmagát már párttagnak sem tartó író különböző, emlékeit, tapasztalatait is magában foglaló műveinek megjelen(tet)ése a pártirányítás számára állandó konfliktushelyzetet jelentett: átíratási igény és késleltetés egyaránt novellái, regényei kísérője volt. Andics Erzsébet például feljelentette Aczél Györgynél az orosz munkatáborok életét bemutató novellái miatt.²² 1962 novemberében azonban a *Novij Mir* közölte Alekszandr Iszajevics Szolzsenyicin *Iván Gyenyiszovics egy napja* című elbeszélését, s ezen felbátorodva Illés Lajos, az Új Írás főszerkesztője, aki már korábban is közölt Lengyel József-írást, megjelentette az 1963. januári számban az *Elejétől végig* című novellát.²³ Közvetlenül ezután, már 28-án Király feljegyezte, hogy Aczélnál volt utolsó láto-

21 KISS 1963.

22 HU OSA 300-40-5. Fonds 300. Subfonds 407 Series 5. Archival box 110.

23 LENGYEL 1963.

gatásakor patrónusát rosszkedvűen, idegesen találta. Ennek oka elsősorban az említett novella volt, amelyet a Szabad Európa olvasott fel folytatásokban.²⁴ Nem sokkal később egyébként Zala Tamás megtámadta a novella szerzőjét ábrázolásmódja miatt a Magyar Nemzet február 13-i számában, Tatay Sándor és Hevesi Gyula viszont az Élet és Irodalom hasábjain visszautasította a vádakát.²⁵ Aczél az idézett beszélgetésben a *Tűz-tánc* antológia íróival szembeni kritikai hangot, érzékelhető érdeklődéscsökkenést is a szocialista irodalom visszaszorításaként értékelte, burkolt kritikaként szánva Király Istvánnak. Ezt követően a Kortárs egyik közleményét, Karinthy Ferenc *Aranyidő* című novelláját²⁶ ugyancsak a maga sajátos hangnemében kifogásolta, amit viszont Király a két irodalmi lappal szemben tanúsított kétféle bánásmód jelenként értékel:

„A Karinthy-közlés miatt dühroham benne. »Meg foglak támadni nyilvánosan.« Fő érve: emberi tragédiákon viccelődni – ez rohadság, cinizmus; meggyalázza a nemzeti tragédiát. – Nem tudtam visszavágni: természetes, hogy az első nyilvános támadást mi kell hogy kapjuk. »Az Új Írás tehet akármit«, »házi«-dorgálást kap; mi egyszer tévedünk: rögtön jön a nyilvános bíráló – felülről.»

Az ideológiai–politikai kifogásokat súlyosbította a kliens–patrónus kapcsolat kiegyensúlyozatlansága. Február elején Aczél György az Írószövetségben szóvá tette Kiss Dénes említett versének közlését, valamint kifogásolta, hogy a Kortárs nem közölt részletet Fejes Endre *Rozsdatemető*, később nagy sikert arató, egyben vitákat is kiváltó regényéből.²⁷ „Mást nem is bírál ” – jegyezte meg Király. 17-én Karinthy Ferenc novellája kapcsán glossza jelent meg a Kortársról a Népszabadságban.²⁸ 20-án Szirmai István, aki ekkor az MSZMP KB tagja, egyben titkára volt, értekezletet tartott, amelyen szintén Aczél számolt be aktuális sajtóügyekről. Király István feljegyezte a szerkesztése alatti számokban megkérdőjelezett közléseket: Füst Milán, Karinthy Ferenc, Déry Tibor (novelláját 1963 elején az Új Írás adta vissza), Kiss Dénes, Benjámin László; utóbbi *Vérző zászlók alatt* című verse az Új Írás már-

24 KIRÁLY 2017, 92–93.

25 A teljes recepciót lásd BOTKA–VARGHA 39.

26 KIRÁLY 2017, 93.

27 KIRÁLY 2017, 93–94. A részletet az Új Írás közölte.

28 KIRÁLY 2017, 93–94. Lásd még TAMÁS 1963.

ciusi számában jelent meg. Emellett kifogása alá esett Illyés Gyula ünneplése, Németh László darabjának elmaradt kritikája, illetve a Dobozy Imre drámájáról az Alföld decemberi számában megjelent kritika.²⁹ (Mivel ez a megbeszélés az év elején volt, nyilvánvaló az előzetes cenzúra jelenléte, legalábbis várhatóan kényes ideológiai-politikai vonatkozásokban, s a február és december közötti idő vélhetően a gleischtolt változat megírását foglalta magában.) Aczél tehát betartotta az ígéretét, ami a (korlátozott) nyilvánosság előtti megtámadást illette. Az elhangzottakhoz Szirmai István is hozzászólt, szóvá téve a Sarkadi- és Csák-vitát, s ugyancsak kifogásolva Karinthy Ferenc novelláját.³⁰ Májusban Aczél másik arcát mutatta Király Istvánnak. A szerkesztő közölni akarta Németh László *Gandhi halála* című darabját – megjelent az 1963. júniusi és júliusi számban. Ennek egyik gondolata, az erőszak nélküli ellenállás még ha nem is volt szándékolt, áthallásai miatt politikailag kényelmetlen volt. Aczél gondoskodó patrónusként először Meruk Vilmossal, a Nemzeti Színház igazgatójával beszélt, hogy a darabot ne adják elő. Majd aggódni kezdett Király István miatt, mit fog csinálni, ha Szirmai István „beszédben kel ki ellene”. A meggyőzésbe bevonta Rónai Sándort is – ekkor az MSZMP KB és PB tagja, a Magyar–Szovjet Baráti Társaság elnöke –, aki azt a tanácsot adta Királynak, hogy kérdezze meg Nemes Dezsőt, az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának a tagját, a „keményvonalas” ideológia egyik képviselőjét. Feltételezhetően azért, ha ő sem talál kivetnivalót, akkor tényleg közölhető Németh László darabja. Nemes külpolitikai problémát nem látott, de az „ideológiai problémától fél”. Azt tanácsolta Királynak, hogy a kérdést beszélje meg Aczéllal – ezzel bezárult az első kör.³¹ Két nappal később Király éppen Aczélnál volt, amikor Ilku Pál – Művelődésügyi Miniszter, az MSZMP KB tagja, a PB póttagja – titkárságáról üzenet érkezett, „Kérik vissza a Gandhit”. Aczél néhány nap haladékot kért, Királynak pedig magyarázólag megjegyezte, mivel ő, Király

29 Felsorolásként a már említettekén túl: Füst Milán, *Az Operaház védelmében*, Kortárs 1963. 2/308–309.; Karinthy Ferenc, *Aranyidő*, Kortárs 1963. 2/203–231.; Illyés Gyula *hatvanéves*, Kortárs 1962. 11/1687–1700 (összeállítás, benne Simon István, Bernáth Aurél és Illés Endre írása); az elmaradt kritika: Király István, *Németh László: Az utazás*, Kortárs 1962. 6/928–934.

30 A Sarkadi-vita 1962-ben az Írószövetségben, illetve a Kortárs, az Élet és Irodalom és más lapok oldalain hasábjain zajlott, lásd Kozocsa 1978, II/898–900. A Csák Gyula *Mélytengeri áramlás* című regényével kapcsolatos vitáról: *Összefoglaló legfontosabb ideológiai és művészeti vitáinkról*, lásd Tóth 1992, 120–121.

31 Király 2017, 94.

beszél a darabról Nemesnek, híre ment, és felkeltette az érdeklődést, ezért „olvastatnom kell” – mondta. A szerkesztő azonban Németh László feleségétől megtudta, hogy Aczél őket is le akarta beszélni a közlésről; a darabot a miniszterhelyettes tőlük kapta barátilag, elolvastatta főnökével, és mivel a miniszternek, Ilku Pálnak kifogásai voltak, azt akarta érvényesíteni a szerzőnél, valamint a Kortársnál is, akár azon az áron is, hogy Király Istvánt hibáztatja a közlési szándék miatt – ahogyan a naplóíró indignálódva megjegyezte. Újabb néhány nap múlva Aczél arról tájékoztatta Királyt, hogy a darabot már külügyi szakértők olvassák. A hírek és pletykák gyorsan terjedtek: Király István E. Fehér Páltól hallotta, hogy Sík Endre is tud a dologról. Ekkor Király feljegyzést készített a történekről – ezek az önfelmentést kereső dokumentumok, amelyekből a társadalom bármely fokán, talán csak a kétkezi munkásokat kivéve, találkozni lehetett, a kádárizmus rekvizítumai közé tartoztak. A Kortárs szerkesztője Németh László feleségétől egy újabb telefonbeszélgetés során megtudta, hogy már Péter János külügyminiszter is Aczél György kiszemelt olvasói közé tartozott. Május tizedikén Király őt is felkereste telefonon, s azt hallotta tőle, hogy ő Aczélnek azt mondta, „nem lát benne semmi problémát” – feltehetően a történet elmesélése után jutott erre a megállapításra –, a darab szövegét Aczél el sem küldte neki. Végül május 12-én Aczél György belenyugodott a közlésbe, de kikötötte, hogy azonnal bírálatot is kell mellékelni hozzá. Ezek a körülmények már a politikai bizalomvesztést mutatták, amit Németh László egy másik írásának evvel a történettel párhuzamosan zajló esete is erősített. Az író ugyanis többször kapott felszólítást, írja meg a véleményét a hazai művelődési helyzetről – aminek az ő szájából, mivel több elfogadó gesztusa volt 1957 eleje óta, nyomatékos értéke lett volna a kádári irodalompolitika elismerésében. 1962 elején Németh László engedett is az unszolásnak, a maga belelendülő és minden témát felölelni akaró módján:

[...] egy időben tettem eleget kultúrpolitikus ismerősöm régi biztatásának, hogy írjam meg véleményem az ő működésükről. Kritikára nem vállalkoztam, ahhoz nem volt meg az áttekintésem, de fölajánl-tam, megírom: mire törekednék én, ha miniszter lennék. A levélnek indult írásból száz gépelt oldalas tanulmány lett: nemcsak az ötletek bősége duzzasztotta meg (hisz voltam én tanár, író, kritikus, rádiós, belekóstoltam újságba, filmbe, színházba, egyetemi hallgató lányaimon át a felsőbb oktatásba), a pillanat komolysága is. [...] A címzet-

tet a terjedelmében s igényeiben nagyra nőtt levél kissé meghökken-
tette, de némi habozás után jó képet vágott hozzá. A *Kortárs* folyóirat
dogmatikus hírből álló szerkesztője utolsó hőstetteként egész terje-
delmében közölni akarta. [...] Megint csak az ellenségeim mentettek
meg. A levél ügyében összehívott kollégiumi megbeszélést lefűjták, a
Levél folyóiratban sem jelenhetett meg, s makacsságomnak be kellett
látnia, hogy megszámlált órák pazarlása minden gondolat, amelyet
efféle dolgokra vesztegetek.³²

E visszatekintés alapján ma már nem lehet eldönteni, hogy ki akarta jobban
megvezetni a másikat: Acél Királyt, vagy fordítva. Különböző valószínű-
leg mindketten – a másikat. A napló 1963-as oldalain még több, hason-
ló történet, konfliktus, közléspolitikai és személyi ellentét, belterjes intri-
ka olvasható, önkomentárokkal vegyítve.³³ Mindenesetre a szerkesztő a
márciusi számban két oldalon összefoglalta saját közléspolitikáját,³⁴ naplója
tanulása szerint pedig fokozatosan veszítette el a kedvét, részben önma-
gában találva okot, mert szerkesztés közben elhasználódott – szeptember
kilencediki bejegyzés: „Lejárattad ismételtén magad. Nincs tekintélyed” –,
részben a *Kortárs* és személye elleni támadásokban, illetve a szerkesztőség
és között kialakult közléspolitikai konfliktusokban.³⁵ Egy nappal később
Baranyi Gyulával, az Agitációs és Propaganda Osztály titkárával, valamint
Kiss Istvánnal, az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztálya politi-
kai munkatársával beszélgetve értesült arról, hogy terv szerint a *Kortárs* az

32 NÉMETH László, *Tájékoztató pályámról és munkásságomról*, lásd NÉMETH 1969, 60–61.

33 KIRÁLY 2017, 95–100.

34 Szövege a Dokumentumok között olvasható.

35 Két hónappal a szerkesztőségtől való megválása után, a Magvető 1964. február 15-én
tartott szerkesztőségi tanácsán Király István többek között megemlítette Aradi Nóra *A
20. század művészeti szemléletének problémáiról* című tanulmányát, valamint Kristó
Nagy Istvánnak a *Kortárs* által megrendelt írását, amelyek megjelentetését nem sike-
rült elérnie, mert „beosztottjai ebben nem támogatták”, sőt Kristó Nagy tanulmányát
egyenesen unalmasnak tartották, lásd TÓTH 1992, 247–249. Aradi Nóra egyetemi és
művészettörténeti karrierje munkásmozgalmi eredetű volt, hallgatóként 1945 és 1950
között a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályának titkos ügynöke volt,
egyben a Magyar Néphadsereg polgári alkalmazottja (1947–1952). Később minisztériu-
mi, egyetemi, akadémiai szinteken folytatódott pályája, az MSZMP KB Kulturális El-
méleti Munkaközösségének is tagja volt. Nem tartozott a politikai/tudósi „reformerek”
közé, lásd MÉLYI 2017. Kristó Nagy István kritikus, irodalomtörténész, ekkor kiadói
lektor, állambiztonsági ügynök, önkéntes besúgó.

Írószövetség lapja lesz. Ekkor kérte felmentését.³⁶ Indokait elmondta Aczél-nak, aki azonnal nem döntött, halasztotta a választ. Király maga helyett Simon Istvánt ajánlotta főszerkesztőnek. A színpalak mögött azonban a fogseregerek öröltek, s október 4-én Aczél is közvetve ugyan, de pártfogoltja, beszédírója tudomására hozta, hogy a szerkesztőváltás eldöntött dolog. Aki számára ezt követően még az utolsó hónapok is hoztak nem várt megpróbáltatást.

A hatvanas évek egyik fő irodalompolitikai kérdése ugyanis a (nyugati) „dekadencia” – prózában távoldás az egyenes vonalú történetmondástól, a felújított anekdotizmustól, lírában az énlírától, színpadi művekben a cselekményességtől – megbélyegzése, a „dekadens” irányzatok elleni harc és a szocialista realizmus ábrázolásmódjának megteremtése, megerősítése volt a polgári művészetszemlélettel szemben. A dekadens művész a hivatalos felfogás szerint a „szocialista eredmények”-et kérdőjelezte meg, kifejezve ugyan a haldokló polgári ideálokat, de nem szolgálhatva példával a hazai alkotóknak, követésük tehát nemkívánatos. A szocialista realizmus már korábban is élénk vitákat és számonkéréseket váltott ki, néha visszavetítéseket, időben visszaható bírálatot is. 1963-ban Székesfehérváron nagysikerű Csontváry-kiállítást rendeztek. A kiállítás kapcsán Tóbiás Áron interjút készített Fülep Lajossal, ami megjelent a Kortárs novemberi számában. Emiatt Aczél „szenvedélyes megrovásban” részesítette Király Istvánt, Tóbiás Áron pedig nem jelenhetett meg ezután a lapban.³⁷

36 KIRÁLY 2017, 98.

37 RÉVÉSZ 1997, 122. A Fülep Lajos nevével megjelent interjú címe: *Csontváryról – hangszalagon*. Tóbiás Áron később, a rendszerváltás után a Kortárs megbecsült és sokszor közölt szerzője lett.

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN

A Szegedről Budapestre került Kovács Sándor Iván 1971 májusától főszerkesztő-helyettes, októberétől felelős szerkesztő, 1977 júniusától pedig főszerkesztőként irányította a Kortárs hónapról hónapra összeállított számaival járó munkát.¹ Már volt szerkesztői gyakorlata, amit a Tiszatájnál szerzett 1962 óta. Tapasztalatai egy részét a Kortárs szerkesztése közben is hasznosította, az ő közreműködése alatt a lap nyitott régebbi korok irodalmára, tematikus emlékszámával erősítve a történelmet a politikával szemben. Ez nem volt véletlen, hiszen régi magyaros volt, fő kutatási területe a XVII. századi magyar irodalom, illetve Zrínyi Miklós életműve. Másfelől e jelenség oka a személyes irányultságon túl részben a közölhetőséget megütő művek hiánya, illetve bizonyos témájú, hangvételű írások közölhetetlensége lehetett. Az eredmény azonban bizonyos szempontból mégis szemléletbővítővé vált, még akkor is, ha bármilyen aktuális szempont hosszabb-rövidebb idő után túlhaladottá válik/válhat.

Az 1972. márciusi számban látható e törekedés első nyoma, az először itt közölt Mesterek – művek rovatban. Ebben Janus Pannonius *Abiens valere jubet sanctos reges*, *Waradini* című búcsúversének tizenhét magyar fordítása mellett Nikola Šop horvát és Constantin Olariu román változata is olvasható, Vujicsics Tihamérnak a zenei összefüggéseket és Tüskés Tibor-

1 Király István naplójában 1974. szeptember 26-án egy talányos mondat olvasható. Aznap este Aczél Györggyel találkozott, majd a témákról többek között ezt örökölte meg: „Még egy momentum az estéből: azt akarja, hogy vegyem át a Kortárs szerkesztését. Nem érzi, mennyire nevetséges, hogy én legyek a szerkesztő éppen most, Kovács Sándor Iván után [...]”, lásd KIRÁLY 2017, 384. Ami a háttérben zajlott, azt nem lehet tudni, vagy ma még nem lehet tudni, ha zajlott valami egyáltalán, de Kovács Sándor Iván 1982-ig zavartalanul szerkesztette a lapot; tehát inkább azt lehet gondolni, hogy ez is a patrónus játékainak egyik megnyilvánulása volt.

nak Martyn Ferenc Janus Pannonius-rajzait ismertető írásának a társaságában. E gyűjtemény hatása túlnőtt a márciusi számon, áprilisban ugyanis Komlovszki Tibor és Szimon Markis visszatért rá, a májusi számban pedig Bán Imre rövid jegyzetet közölt a búcsúénekekről. A júniusi szám központi felidézettje Dózsa György volt – 1972-ben szintén a történelmi elődök közé tartozott –, a szám elején Illyés Gyula verse áll, majd Tóth Gyula összeállításában egy Dózsa-breviárium következik, majd Hidvégi Lajos, Kulin Ferenc, Baróti Dezső, Perjés Géza, Kardos József írásai olvashatók Dózsa és a magyar irodalom találkozásáról. Ugyanebben az évben a szeptemberi szám Móricz Zsigmondról közölt több írást is Vészi Endre, Örvös Lajos, Pusztai Sándor, Takács Imre, Balogh Edgár, Böződi György, Jordáky Lajos és Kántor Lajos tollából. A decemberi számban pedig a *Fórum* rovat szerzői Kodály Zoltánt és Tamási Áront idézték meg, Illyés Gyula Dózsa-dramáját ismertették. Kiemelkedő e tematikában az 1973. januári szám, amely Petőfi Sándor születésének 150. évfordulóját ünnepelte. Bevezetője a magyar mellett bolgár, cseh, szlovák, lengyel, német, orosz, ukrán, román, szerb és horvát nyelven is olvasható, az egész szám hangütését megadja a fő rovatcím: Világ-szabadság. A közlemények elején két hasonmás áll: Petőfi Sándor *Egy gondolat bánt engemet...* című versének első megjelenése, valamint Nagy László *Föltámadt piros csizma* című versének kézírata követik egymást. A közleményeket Király István – az ELTE XX. századi magyar irodalomtörténeti tanszékének egyetemi tanára – kezdi Petőfiről és Adyról, majd versek, esszék mellett írók, költők, irodalomtörténészek, történészek (többek között Sziklay László, Niederhauser Emil, Tóth Gyula, Köpeczi Béla, Szabolcsi Miklós) folytatják különböző szempontokból érintve Petőfi életét és alkotásait. Feltűnő a témát és a lehetséges tárgyalását tekintve Pándi Pál hiánya. A magyar szerzőket több blokkban bolgár, cseh/szlovák, lengyel, német, orosz/szovjet, román, szerb/horvát fordítások, illetve az adott nyelvi recepciójának ismertetése követi. A szám fényképei, illusztrációi is természetesen Petőfit ábrázolják, vagy verseihez kapcsolódnak. Ideológiailag szelídebb ennél az 1973. novemberi, részben Csokonai-, részben (emlék)szám, utóbbiról, amely a lap terjedelmének csak kisebb részét teszi ki, már volt szó. A Csokonaira emlékező írások szerzői: Szilágyi Ferenc, az életmű kiváló ismerője, aztán Áprily Lajos, Jékely Zoltán, Jancsó Adrienne, Weöres Sándor és mások.

1972-től jelentek meg az egyes lapszámokban illusztrációként írók, költők kézíratainak hasonmásai: például az 1972. májusi számban a Janus Pannonius-vers Nagy László-féle fordításáé. Sok kézírathasonmás látható az

1973. januári Petőfi-számban. Az 1973. április (emlék)számban Váci Mihály *Kelet felől*, 1975. szeptemberi számában pedig Illyés Gyula *A reformáció genfi emlékműve előtt* című verseinek a kéziratai láthatók.

Kovács Sándor Iván szerkesztése alatt – az ő, Bata Imre és mások segítségével – jelent meg több folytatásban Weöres Sándor *Három veréb hat szemmel* című antológiája a lapban, a hetvenes évek végén, elején pedig a Psyché-versciklus. Az 1977. szeptemberi számban idézte meg Károlyi Amy Emily Dickinsont, Tandori Dezső pedig e. c. cummingsot, mindkét írás ugyanolyan tartalombővítés volt, mint Weöresé a régi magyar irodalom megidézésével. Fábíán Lászlónak az 1971. márciusi számban írt kritikája Mándy Iván *Előadók, társszerzők* című kötetéről, a két évtizeddel korábbi történelemlről mond közvetett véleményt, amikor a szerző hallgatni kényszerült, s amikor kritika és művészet egyaránt szembenézett a Rákosi-korszakkal. Megállapítja Mándy nyelvének, szemléletének különösségét, majd leszögezi: „Felelősséggel szól a társadalom súlyos problémáiról, azoknak felelősségével, akik egy történelmi pillanatban a közösség periferiájára szorultak, de valami fura megszállottsággal őrizték magukban az erőt, a becsületet a visszatérésre, akik túlléptek személyes sértődöttségen, megbántottságon, hogy az őket megillető helyre visszakerüljenek.” Bizonyos határon belül egy szerzőről eltérő vélemények közlésére, egyik kritikus által egy másik kritika megállapításának vitatására is nyílt lehetőség. Amikor Bata Imre *Csoóri Sándor pályáiván* címmel tanulmányt írt az 1974. januári számba, ahhoz három hónappal később Koczka Sándor kiegészítéseket fűzött: Koczka Sándor: *Megkésettég, menekülés? – Csoóri pályájának értelmezéséhez*.

Természetesen tovább élt a régi emlékszámrendszer is: március 21., április 4., november 7. rögzített dátumok voltak, ha teljes terjedelemben nem is, de egy-egy rövidebb összeállítással mindenképpen fel kellett idézni őket. Az 1975. áprilisi (emlék)szám a Három évtized rovat közleményeivel elevenítette meg 1945 első hónapjait. Pavel Luknyickij a szovjet hadsereg katonájaként érkezett Magyarországra, emlékezései néhány év múlva könyvként is megjelentek. Anatolij Ananyev első – háborús – regénye 1966-ban jelent meg magyarul, azt követően több szépirodalmi munkáját is közreadták, itt ócsai naplójegyzetei olvashatók. Mellettük Farkasházi Zoltán, Kolozsvári Grandpierre Emil, Major Ottó és Rákos Sándor szerepelnek egy-egy rövidprózai művel, a történetiségről a fikció felé helyezve a hangsúlyt. Az 1976. novemberi (emlék)számban Szeberényi Lehel *Leningrádi színek* és Munkácsi Miklós *Moszkva, Seremetyevo I!* című írásai olvashatók. Az 1977. novem-

beri, évfordulós (emlék)szám Varga Mihály bevezetője után olyan költők verseit hozta, akiket a sztálini Szovjetunióban üldöztek vagy elpusztítottak, műveik tiltólistára kerültek: Andrej Belij, Nyikolaj Klujev, Pjotr Oresin, Anna Ahmatova, Alekszandr Blok, Vlagyimir Majakovszkij, Szergej Jeszenyin és mások. A névsort ellensúlyozták, kiegészítették magyar szerzők – Garai Gábor, Tóth Gyula, Vas Zoltán – írásai. Ezt követően Mai szovjet költészet rovatcím alatt Borisz Paszternak, Vitaut Ljuden, Vlagyimir Cibin, Enn Vetemaa, Gleb Gorbovszkij, Jevgenyij Vinokurov, Gennadij Ajsi, Imants Ziedonis, Konsztantyin Vansenkin, Normurod Narzullajev, Igor Skljarevszkij, Novella Matvejeva, Aleksander Suuman, Karlo Kaladze és Anatol Grecsannyikov versei sorakoznak. Végül Könyvek az októberi forradalom évfordulójára rovatcím alatt Hermann István, Székely Júlia Anna, Iszlai Zoltán és Szőke György ismertetései olvashatók. A fordítások a korábbiaknál átfogóbb képet adnak a korábban üldözött és hetvenes évekbeli, új hullámos költőiről. Az 1978. novemberi (emlék)szám Rab Zsuzsa fordításában mások mellett Jurij Levitanszkij, Zaki Nuri és Bella Ahmadulina verseit közölte. Ezeket az írásokat megjelenésük óta kettős fénytöréssel lehet olvasni: hogyan látták 1975-ből 1945-öt, és hogyan látjuk 2017-ből mindkét évet?

A szovjet–orosz irodalom fordításai sem maradhattak el az évfolyamokból. Minden anyanyelvi tolmácsolás ismeretbővítő hatású, a magyar fordításirodalomban 1945 előtt kisebb súllyal előforduló nyelvek és irodalmak beemelése a hazai szemléletet gazdagította. Sajnos a fény mögött mindig ott az árny is: a kisebb súly túlsúlyra változott, főleg ha a lap életében hosszabb időszakot veszünk figyelembe. A rosszban mégis jó, hogy az idő múlásával nőtt a nem szláv anyanyelvű szovjet költők száma. Az 1972. decemberi számba Andrej Voznyeszenszkij és Sztvetlana Gersanova versei kerültek. Az 1973. novemberi, ugyancsak (emlék)számban Robert Rozsgyesztvenszkij versei olvashatók. Mellettük Gál István itt közölte Babits Mihály Puskin-emlékbeszédét, valamint rádióelőadását Dosztojevskijről; Ék Sándor moszkvai emlékeit, illetve több ukrán–magyar kapcsolattörténeti írást. Az 1974. októberi szám szovjet költői blokkot hozott Veress Miklós és Nagy László fordításában. Az 1975. április (emlék)számban Vlagyimir Cibin, Jevgenyij Jevtusenko és Andrej Voznyeszenszkij versei találhatóak, a novemberi (emlék)számban pedig Szovjet költők rovatcím alatt Jevgenyij Jevtusenko és mások versei olvashatók. Az 1976. novemberi (emlék)szám rovatcíme: *Költők a Szovjetunióból*, de csak egy orosz nemzetiségű található közöttük: Andrej Voznyeszenszkij. Az 1977. áprilisi (emlék)számban egy-egy orosz,

észt, litván és grúz költő versei olvashatók, mindet Veress Miklós fordította – feltehetően orosz közvetítőnyelvből, nem pedig az eredetik alapján. A Szovjetunió nem szláv nyelvű irodalmait képviselte Miha Kvlividze az 1972. decemberi számban, Avetik Iszahakjan, Sota Nisnjanidze és Debora Vaarandi az 1975. novemberi, Nabi Hazri, Arvi Siig, Otar Csiladze, Eduardas Mieželaitis, Gennadij Ajgi pedig az 1976. novemberi számban. A régi orosz irodalom persze egyáltalán nem volt jelen, a XIX. század végi is alig. Az 1972. januári számban jelent meg Jánosz István írása Dosztojevszkijről, E. Fehér Pálé pedig Tvardovszkijről.

Viszont a hetvenes években már kevésbé került sor írók, költők együttes, elsőkötetes szerzőként való bemutatására. Az irodalompolitika feltehetően lemondott arról, hogy mindig új és újabb fiatalokkal biztosítsa a maga számára az irodalom terepét, a korábban szóhoz engedtek lassan minden lehetséges megjelenési forrást meg tudtak tölteni, maguk is középkorosztályá idősödtek, s az irodalmi élet különböző helyein meg tudták akadályozni a direkt politikai igények teljesítését – másfelől maga az irodalom jelentősége folyamatosan csökkent a kultúrán belül. Az 1972. júliusi számban első kötetük megjelenése után Kelemen János vezette be Apáti Miklós, Kertész Péter, Veress Miklós, Novotny Vilmos, Gábor Zoltán, Beney Zsuzsa és Oravecz Imre verseit, Novotnyról Solymos Ida, Beneyről Alexa Károly külön is írt. A következő, augusztusi szám pedig három elsőkönyves prózaíró – Csalog Zsoltot, Litauszky Istvánt és Csörsz Istvánt – mutatta be. Együttes bemutatásra még egy alkalommal, az 1973. áprilisi (emlék)számban került sor.

Kimondottan író- és olvasóbarát ötlet volt a szerzők személyességének előtérbe helyezése, amivel egyben a forrás- és célcsoportot, s magukat a szerzőket is közelebb lehetett hozni egymáshoz, legalábbis e helyzetnél fogva. A hetvenes években négy sorozat is kezdődött, három ebből kötetlen beszélgetésekből állt, a negyedik inkább a megszólítottak tárgyi világát tükrözte. Az 1972. májusi számban egyetlen alkalommal A Kortárs körkérdése rovatban olvasható Mándy Iván- és Jókai Anna-riporttal kezdődik az interjúk sorozata. Másfél év múlva *Írószobám* címmel folytatódtak a beszélgetések, külön rovatcím nélkül az 1974. januári számtól kezdve több éven keresztül. Ezt a sorozatot Simon István kezdte, halála után Garai Gábor vette át a stafétabotot, később Karinthy Ferenc is bekapcsolódott. A névsor változatos, de csak a már valamilyen ismerettségre szert tevők szerepelnek benne. Darvas József kezdte a névsort, és Takáts Gyula zárta 1978-ban, közben Ilylyés, Déry, Király, Mesterházi, Juhász Ferenc, Zelk, Tamás Aladár és má-

sok, mellettük Weöres, Csorba, Vas, Féja, Szabó Magda, Kálnoky, Jékely; az utolsók között Györffy György és Benedek István – talán a szerkesztői koncepció bővítési szándékának megfelelően. Az egyes beszélgetések először a rádióban hangzottak el, s aztán kerültek a Kortársba. Már az első interjúalanyok között volt Lengyel József is, akitől azonban a szerkesztőség olyan változtatást kívánt, amit ő nem fogadott el: lásd később. Ugyancsak 1974-ben, a márciusi számban kezdődött a *Tárgyaim* című sorozat, amely elbeszélő-felsoroló-megnevező, annak függvényében, hogy szerzőjük miként oldja meg a számára legfontosabb és mindig körülötte lévő tárgyak bemutatását. Ezeket az írásokat fényképek kísérik, amelyek be is mutatják az említett tárgyakat, ezáltal kilépnek a vizualitás felé – ami egyébként az 1971 után szerkesztett évfolyamokat végignézve Kovács Sándor Iván számára fontos eszköz volt. A sort itt Örkény István kezdte, s bár van néhány átfedés, markánsan kimarad egy írói összetevő a beszélgetésekhez képest: Takács Gyula, Kormos István, Jékely Zoltán, Károlyi Amy–Weöres Sándor (a lejegyző: Takács Imre), Somlyó György, Csorba Győző, Zelk Zoltán, Nemes Nagy Ágnes, Tornai József, Ortutay Gyula, Fodor András, Buda Ferenc, Orbán Ottó, Takács Imre; s a főszerkesztő nem tagadta meg magát, hiszen Szenci Molnár Albert tárgyait is közreadta, bemutatta. Végül a harmadik beszélgetéssorozat 1977-ben kezdődött, *A pályatárs szemével* címen, Domokos Mátyás volt a kérdező, s ebben többnyire azok szóltak meg, akik a színházhoz, a filmhez, a rádiózáshoz álltak közel műveikkel: Hernádi Gyula, Nemeskürty István és mások. Ebben a műfajban a nyolcvanas évek elején Kabdebó Lóránt vette át a stafétabotot *A háborúnak vége* interjúival.

A kül- és belpolitikai elhallgatásra, akart felejtésre mutat Iring Fetscher Lukács Gyögyről szóló laudációja a filozófus Goethe-díjának (1970) alkalmából – megjelent az 1971. januári számban. A kitüntetés az adományozók részéről az enyhülés, a politikai közeledés egyik jele volt, amire itthon kettős válasz született. Egyfelől elfogadó és megerősítő gesztusok kísérték, másfelől azonban voltak, akik az elfogadást az ideológiai szigor lazulásának – egyben saját pozícióik gyengülésének – érezték. A köszöntő nem tér ki a díjazott életének politikai fordulataira, viszont kiemeli az életmű humanista antifasizmusát, amivel Nyugaton és Keleten is azonosulni lehetett, eltekintve kommunista felfogásától. Fetscher Lukács irodalomfelfogásának filozófiai alapjairól beszél, de nem ejt szót az 1945 utáni, majd a mellőzöttségben töltött évekről, ahogyan a második Nagy Imre-kormányban viselt minisztersége is említetlen marad. S korjellemző, hogy a sztálini Szovjet-

unió bírálatban részesül, igaz, elég halványra sikerültek az erre vonatkozó szavak. Ugyanebben az évben, az augusztusi számban közölt Lukácsról halála alkalmából megemlékezést Mátrai László. Írása legalább annyi elismerést tartalmaz, mint amennyi bizonytalan válaszá, nyitott, az utókor által eldöntendő kérdést. A kor ideálja a cselekvő ember volt, Mártai cikkében ez így tükröződik: „A legmagasabb európai műveltségű esztéta, aki a Vörös Hadsereg politikai biztosaként fegyverrel a kezében küzd a világ második tanácsköztársaságának léteért: talán ez a kép az, mely Lukács György hosszú és gazdag politikai pályafutásáról elsőként fog fennmaradni az utókor történelmi arcképcsarnokában; az emberiség memóriájában.”

1948 után nem csupán a belpolitikából szorult ki az az alkalmazotti-értelmiségi réteg, amely felmenői, neveltetése, világképe alapján kommunista szimpátiák nélküli, nem politikai jelleggel baloldali polgárként tipizálható, hanem a kulturális életből is. Magyarországon az elsődleges történelmi-irodalmi hagyományt ekkor a hazai és kelet-európai szocializmus előfutárai, a XX. század első éveinek politikai harcai, a nagy háború és az 1917-es szeptemberi „forradalom”, a Szovjetunió, a két világháború közötti Magyarország, illetve a kommunista, a szociáldemokrata és egyéb baloldali pártok jelentették. Valamint a nyugati munkásmozgalom, ami azonban nem terjedt ki az alternatív baloldali mozgalmakra, a trockizmusra, a szocialista öngazgatásra. Ezt jelképezte például a magyar irodalom folyamatából kiemelt Petőfi–Ady–József Attila hármas is életrajzi adataik, körülményeik, valamint életművük számtalan vonatkozásban. A leginkább Babits Mihály nevével fémjelezhető nyugatos hagyomány a nyolcvanas évek végéig legfeljebb egy halvány szál maradt az előbbi kívánalmak mögött, de nem halt ki teljesen; a hatvanas évek közepétől, ahogy már korábban volt róla szó, Ady Endre mellett Babits Mihály és Kosztolányi Dezső életművének bizonyos részletei is elemzések tárgyai lehettek. Intézményi kutatására azonban nem nyílt hivatalos igény, ezért mód sem – akik éltették, személyes érdeklődésük, meggyőződésük nyomán tették. Ady Endre és Móricz Zsigmond azonban ekkor a szocialista irodalom elődeiként kanonizálódtak. Király István korábbi szerkesztőnek a Kortársban is publikált, a belpolitikai helyzethez igazított tanulmányai a végzettudatos – egyben társadalmi osztálya végzetével is szembenéző – költőt mutatták be: *Ady Endre: Margita élni akar* (1972. január), *Ady és a kurucos-szabadságharcos örökség* (1972. november), *Az eltévedt lovas* (1976. november). Az aktualizálást világosan mutatta *Móricz öröksége és a korszerű elkötelezettség* című írása az 1973. februári számban.

Másfelől az 1972. májusi számban visszatért Ady Endre és Babits Mihály kapcsolatához, s úgy találja, hogy ellentét volt közöttük – ami hallgatólagosan Babits hibája volt, mivel benne Adyval szemben csak a „lehetetlent ostromló morális-érzelmi forradalmiság” volt. Király István írása Babitsot befogadó, de azonnal le is fokozó tanulmány: „Megjelent egyfelől a közéleti szenvedélyű, néppel együtt élő értelmiségi, azaz a néptribun, ahogy Lenin hívta. S megjelent másfelől – az eredeti techné, művészet értelmében véve ezt a szót – a technicistának, azaz: az öncélú mivesnek, a pusztá szakembernek aszkéta típusa.” A tanulmány szerzője a maga képére formált megkülönböztetést tesz, többet foglalkozik ugyan Babits Mihállyal, de nem tud szabadulni az öncélú művészet fantomjától. Utolsó bekezdésében pedig ki-mondotta a saját, személyes problémájára próbált meg választ találni, feltehetően az általa látott ellentét erősen érintette őt magát is. Kiss Ferenc a *Fürdés* című Kosztolányi-novellát elemezte (1972. január), Pók Lajos Babits Mihály *Halálfiái* című regényét (1972. július). Koháry Sarolta, Török Sophie egykori barátnőjeként az 1978. szeptemberi számban közreadta a költőházaspár egymással folytatott levelezését, s ugyanebben a számban olvasható Nemes Nagy Ágnes *A költő kép* című esszéje is. Őt köszöntötte az 1982. januári számban – hatvanadik születésnapján, 1922. január 3-án született – Ottlik Géza, Tornai József, Páskándi Géza és Takács Imre.

A hatvanas–hetvenes években még éltek azok a generációk, akik számára az első világháború és az azt követő évek még megélt valóság voltak. Ennek az olvasórétegnek jelentettek azonosulási lehetőséget a Kortárs más jellegű közleményei. Kardos László közölte például Mata János két versét az 1972. márciusi számban; a szerző költői, tanulmányírói munkássága mellett grafikus is volt, 1944. október végén egy bombatámadás áldozata lett. Az 1973. márciusi – rejtetten tanácsköztársasági – számban két Illés Béla-dokumentum olvasható, illetve Hunyadi Károly közölte Kun Béla 1905-ös színházi kritikáit. Ugyanezen év júniusi számában Hidas Antal közölt néhány verset pályája előző éveiből, amire nagy valószínűséggel politikai beágyazottsága miatt kerülhetett sor, hiszen az irodalmi lapok legfeljebb halottak esetében közölnek újonnan előkerült műveket, egyébként leginkább a mindenkori jelen irodalmi termését mutatják be. Az üldözöttséget és az antifasiszta tevékenységet tematizálta Tolnai Gábor Radnóti Miklós utolsó munkaszolgálatáról szóló írása az 1972. februári és márciusi számban, illetve Duba Gyula Fábry Zoltánról írt tanulmányával az 1975. májusi számban. Az 1972. márciusi számban olvasható még Kahána Mózes, valamint Jeliza-

veta Drabkina írása, illetve Jász Dezső újraközli Illés Béla egyik cikkét; a májusban Hunyadi Károly idézi fel Kun Béla Janovics Jenőről szóló kritikáját, Jordáky Lajos pedig ismerteti kapcsolatukat. Korjellemezőként Kardos László közreadta *A legújabb magyar líra* című 1945-ös előadását, Somlyó György pedig egy 1944-es füzetének részleteit.

Az 1975. januári számban új rovat kezdődött Három évtized címmel, amely 1945-re utalt – Harminc év címmel ekkoriban a Szépirodalmi és a Magvető közös kiadásban sorozatot jelentetett meg –, s több számon át folytatódott. Eleinte elsősorban történelmi vonatkozású írásokból állt – Ortutay Gyula: *A felszabadulás*, Granasztói Pál: *Túl a fronton*, Nemes György: *Baross utca 80.* –, de ezeket hamar felváltották a személyesebb, irodalmi emlékek – Szabó Magda: *Záróvizsga*, Kiss Tamás: *Emlék* –, Tandori Dezső pedig kimondottan irodalmivá választotta a kötelezőt: *Hat szonett – harminc év után* címmel. Ezt követően átszakadtak a gátak, a megalkotottság győzedelmeskedett a megidézés fölött: Kálnoky László *Nyomozás egy verssor után*, Bárdosi Németh János *A pécsi tavasz*, Bor Ambrus *Most Budapesten* és Raffai Sarolta *Valami más* című versei, írásai legalábbis ezt mutatják.

A szovjet–orosz irodalom és kapcsolatok mellett az irodalompolitika érdeklődése kiterjedt a korábban szintén elhanyagolt, déli és keleti blokkon belüli szellemi kapcsolatokra is. Az 1971. februári számban a jugoszláv irodalom vendégeskedik fordításokkal, ismertetésekkel. Különösen gazdag ebből a szempontból az 1973-as évfolyam: a márciusi számban szlovák–cseh–szlovák, a júniusban szerb, szlovén, orosz, az augusztusban pedig román, moldvai, csángó (!) költők versei olvashatók. Az 1976. januári számba román szerzők kerültek, a májusiba pedig Jevgenyij Jevtusenko, illetve a nemzetiségi területeken élő magyar szerzők s a velük együtt élő, más nyelvű alkotók. Emellett Közös dolgaink rovatcím alatt a Kortárs kitekintett a „baráti” népek aktuális irodalmára: az 1972. júniusi számban a moszkvai Novij Mir és a Kortárs találkozásának néhány, szerkesztett hozzászólását közölte. A Novij Mir 1962-ben közölte Szolzsenyicin *Ivan Gyenyiszovics egy napja* című kisregényét – természetesen: Nyikita Hruscsov jóváhagyásával –, s később is szembesítésre készített írásokat jelentetett meg, a kapcsolatfelvétel tehát egyben az „új hullám”-hoz való igazodásként is értékelhető. Másfelől azonban a háború és béke kérdéseinek tárgyalása a két világrend szembenállását enyhíteni kívánó, az Egyesült Államok és a Szovjetunió által együttesen kezdeményezett megjegyzéshez szólt hozzá. Csak érintőlegesen lehet itt röviden szólni arról, hogy ennek a szándéknak lett következménye a Helsinki

Záróokmány (1975), amely kívánva a békés egymás mellett élést, a Szovjetunió második világháború utáni hadi foglaltságait is elfogadta. Másfelől a politikai kötelezettségeket vállaló egyezménynek egyik következménye az úgynevezett helsinki folyamat lett, illetve az emberi jogvédő csoportok megjelenése először a Szovjetunióban, majd más kelet-európai országokban is. A brezsnyevi Szovjetunió azonban tevékenységüket nem tűrte – a helsinki egyezmény betartása is a két világhatalom aktuális erőviszonyaitól függött –, s a birodalom központjában megjelenő üldözésük kiterjedt a perifériára is. A Kortársnak ezt a baráti országok irodalmára néző nyitását tehát – minden értéke mellett – összességként is, az adott határokon belül maradásként, a demokratikus (nyugati) országok által felajánlott megegyezésre adott válaszként lehet értékelni. Az 1972. augusztusi számban a román–magyar kapcsolatok jelennek meg, a novemberiben a jugoszláv–magyar kapcsolatok, az 1976. szeptemberi számban pedig többek között Babits Mihály és Kosztolányi Dezső horvát vonatkozásai, az októberi számban pedig bolgár nép- és műköltészet, illetve Hriszto Botev halálának 100. évfordulója alkalmából Georgi Dimov sorai olvashatók. Alátámasztja az előbbi feltevést az 1977. májusi számban olvasható, *Amerikától Latin-Amerikáig* alcímet viselő válogatás. Ennek elején Budai Parmenius István szerepeltetése kimondottan a főszerkesztő szakmai vonzalmának köszönhető – *Magyar utazási irodalom 15–18. század* címmel ki is adott egy gyűjteményt 1990-ben –, a középpontban azonban csupán az a havannai irodalmi est áll, amelyen Tóth Évával, Juhász Ferencsel és Somlyó Györggyel együtt vett részt, evvel is megerősítve a szigetországgal a szövetséget, és egy szót sem ejtve a hatalmas kontinens bármilyen egyéb vonatkozásáról, viszont négy kubai költő verseit közölte. Ugyanennek az évfolyamnak a júniusi számában szlovák költők olvashatók, E. Fehér Pál ismertetést közölt a szlovák szocialista irodalom folyóiratáról, a DAV-ról, valamint Czine Mihály, Páskándi Géza, Varga Rózsa és mások cseh/szlovák tárgyú írásai sorakoznak egymás után. Az augusztusi szám két román költő verse után Szabédi Lászlóról, Veronica Porumbacuról és Szilágyi Domokosról közöl írásokat. A geopolitikailag kényes helyzetben lévő, semleges Finnország finn nyelvű népköltészete, néhány költője az 1978. decemberi számban szintén a „társutas” nyugati irodalom iránti érdeklődést mutatta, amit a finn–magyar rokonság erősített és indokolt is. A *Közös dolgaink* írásai a trianoni határon kívül élő magyarság (szocialista vagy szocialista előképű) hagyományaival is foglalkoztak: például az 1976. májusi számban Pomogáts Béla a kolozsvári Korunk című folyóiratról közölt tanulmányt.

A politikai-ideológia kapcsolatok fenntartása mellett igen jelentős szerepet tölt be a folyóiratok életében legfontosabb, az adott lap számára reprezentációs jelleggel bíró szerzőik ünneplése, köszöntése. Amit természetesen árnyal az alkotók írói, emberi hiúsága, elvárásai, egymással szemben érzett féltékenysége, az önmaguk előtt is tisztázatlan érzések – szóval az emberi szempontok. Nem volt ez másképp például a Nyugatnál vagy más lapoknál sem: Ady-szám, Ignotus-szám, Móricz-szám, Babits-szám, Osvát-szám, Gellért-szám; megannyi érdekesítő kaland, míg elkészültek. A Kortárs 1972. novemberi, egyébként – szokás szerint – évfordulót köszöntő számában a szovjet–orosz vonatkozások hiányoznak, ellenben hatvan oldalon Illyés Gyulát ünneplő vagy neki ajánlott írások olvashatók: Déry Tibor, Fejér Ádám, Hidas Antal, Váci Mihály, Garai Gábor, Takács Imre, Balogh Edgár, Sütő András, Duba Gyula, Kovács Vilmos, David Szamoljov tollából; mellettük Fodor Ilona közölt beszélgetéseket Illyéssel és Illyésről.

A hetvenes évek elejétől a kétszintű irodalomirányítás s az egyes szerkesztőségek új kihívásokkal kerültek szembe. Egyrészt belföldön keletkezett egy generációs és egy addig mellőzött irányzati nyomás új folyóiratok engedélyezésére, másrészt a hatvanas évek végének nyugati, közép-amerikai új baloldali-ideológiája is megjelent, és hatást gyakorolt a hazai fiatalságra s bizonyos értelmiségi körökre egyaránt, amit erősített a prágai tavasz leverését követő kiábrándultság és (titkolt) szellemi ellenállás. Ekkor változott át az addigi egyik ideológiai panel, a „forradalmiság” „a mindennapok forradalmiság”-ra, szavaiban bővülve ugyan, de tartalmában erősen redukálva, s ekkor jelent meg a Kortársban Karczag Gábor írása: „*Hová lesz a forradalom, ha egyszer győzött?*” (1971. január), s Köpeczi Béláé: *Hogyan vitatkoznak a forradalom gyermekei?* (1971. március) s a nagymérvű óvatosság érezhető Somogyi Tóth Sándornak a Mozgó Világról írt szavaiban (1971. július). A Mozgó Világ 1971-es első számában különben többek között a következő szerzők jelentek meg: Ágh István, Tandori Dezső, Munkácsi Miklós, Lengyel Péter, Ajtony Árpád, Marsall László, Kiss Benedek, Utassy József, Mezey Katalin, Rózsa Endre, Marosi Gyula, Czakó Gábor, Péntek Imre, Hajnóczy Péter, Kenyeres Zoltán, Vasy Géza.

A füzet íróit – kevés kivétellel – személyesen ismerem. A viszony: munkakapcsolat, a Kortárs szerkesztőségében alakult ki jórészt, és sajátossága abból adódik, hogy a szerkesztőségben elhangzott elismerésnek vagy bírálatnak szigorú konzekvenciái vannak, az *igen* és

a *nem* hatásfokával. Az árnyalatok itt nem sokat számítanak. Példa: majdnem tökéletesen haszontalan gesztus a szerkesztőségi szobában megdicserni egy novellát, ha nem közöljük, bármi is legyen az elutasítás oka. Aránylag sok ilyen eset adódik, a Kortársnak *nem elsőrendű* feladata az írófelfedezés.

Az 1977. augusztusi szám elején Kovács Sándor Iván *Néhány szó folyóirat-kultúránkról* címmel cikket írt, amelyben kitért bizonyos kiadási körülményekre: „A magyar folyóirat-kultúra szerkezetét és lehetőségeit a szocialista művelődéspolitikai alapvetően és tartalmas távlatossággal változtatta meg. Mindenekelőtt a legfontosabbat: a folyamatosság-lehetőséget biztosította messzemenő anyagi áldozatvállalással. Valaha például elképzelhetetlen lett volna, hogy vidéki nagyvárosaink igényesség és szerkesztettség szempontjából egyre kitűnőbb folyóiratai nemcsak több ezres példányszámot érnek meg, de túlhaladják húszéves vagy negyedszázados évfolyamjelzéseiket is.” A lábjegyzet szerint 1971-ben az átlagpéldányszám 13 500 volt, ami az 1976. májusi számra 17 800-ra nőtt. Az ekkor már egy hónapja főszerkesztőként működő irodalomtörténész felsorolta az új folyóiratokat: Látóhatár, Rakéta, Szovjet Irodalom, Mozgó Világ, Irodalomtörténet, Kritika, Kincskereső, Tükör, Arion, Literatura. Ennek ellenére, mivel „a kulturális politika, a közművelődés irányítása gondos mérlegeléssel felderítette a befogadói rétegeket, s bátran kezdeményezett, vállalt, befektetett”, a régebbi folyóiratok, köztük a Kortárs iránti érdeklődés változatlan maradt, olvasóinak száma nem csökkent. Érezte, hogy a folyóiratok szerepe változóban van, a „magasan szervezett, biztonságos állami könyvkiadási viszonyok közepette” korábbi funkciójuk átalakul, módosul. „Immár nem kizárólagos műhelye, netán orákuluma például az íróavatásnak; a szerkesztőségeknek – megrendelésekkel, szervezett tematikus összeállításokkal, sorozatokkal, a legkülönbébb ösztönző orientálással stb. – manapság legalább annyira kell törekedniük a korszerű folyóirat-műforma kimunkálására, mint irodalomteremtésre.” Az előzőekből kiderül, hogy a szerzők felderítésében, művekre inspirálásában, tematikus számok összeállításában rejlő lehetőséget jól kihasználta, bár hozzátette még, hogy a jó folyóirathoz „világnézeti határozottság” és „folytonos színvonalemelés” is szükséges.

De nem csak az új generációk és új ideológiák elfogadása, megítélése okozott nehézséget; ennél sokkal több fejtörésbe került a sztálini gulágot megjárt, magát baloldalinak valló, de a kádári párttal közösséget nem vállaló

ló Lengyel Józseffel kialakítandó viszony. 1974. november 25-i naplófeljegyzése szerint ekkor még a már régebben publicitást kapott vallomása szövegén is változtatni akartak:²

Levellek és telefonálások érkeztek már előbb is: a Kortárs (a szerkesztő Thierry) akar beszélni „az interjú ügyében”. Ma újra telefonált. Konkrétan a Simon Istvánnal készült, a rádióban már elhangzott interjún (Írószobám) akarnak változtatni, és ezért el akar hozzám jönni a Th. Hát én megmondtam neki, és külön is felhívtam a főszerkesztőt, Kovács Sándor Ivánt, hogy egyetlen szó változtatást se engedek. Ha így, ahogy van, nem akarják közölni – sehogy se közöljék.

De ez a beszélgetés akarás milyen felháborító. A régi cenzúra miszkárolókését az író kezébe adják: „Kérlek, kedves urambátyám, heréld ki magad”. Így csinált, akart csinálni Sík Csaba is. De ha a könyvből való kihagyást elbírtam is – egy ilyen jelentéktelen interjúnál már nincs okom engedni.

Az elméleti, politikai „fellazítás” mellett erős kihívást jelentett a technológiai lemaradás is. Az 1972. februári számban jelent meg Maksay László írása, *Művészet-e a computer-művészet?* A szerző művészettörténész volt, grafikus, az első világháború kitörésének évében született. Írása feltehetően az első, vagy az elsők közé tartozó tudósítás magyar szépirodalmi folyóiratban a számítógépről és (nem rendszerszerű) felhasználásáról. Hardver- és szoftverismeretek nélkül értelemszerűen csupán a produktumra tud tekinteni, azokra sem közvetlenül, hanem mások írásai alapján. Nem véletlen, hogy a technicizmustól tartó félelem, a művészet, a mű és az alkotó viszonyait megváltoztató lehetőség erősebb a szerzőben, mint az új kifejezési forma – amelynek természetszerűen vannak, lehetnek kiváló és átlagos művelői – felismerése.

Miután a Művelődésügyi/Kulturális Minisztérium igénye a szépirodalmi közlemények számának limitálására a hetvenes évek elejére is érvényben maradt,³ pontosabban a rovásukra egy irodalmi laptól idegen, közéleti –

2 LENGYEL 1989, 375.

3 Szigorú, előzetes cenzúra hiányában – amihez a párt- és állami irányítás nem akart visszatérni, hiszen annak hiánya a kiegyezés egyik feltétele volt – ugyanis mindig megjelenhettek olyan írások, amelyek valamilyen tabut sértettek; például Karinthy Ferenc *Hátszentelő* című kisregénye a hatalommal való visszaélésről az 1976-os évfolyam ja-

bár kétségtelenül nem egy esetben valódi problémákra reagáló – írásokat kellett követni, folytatódtak a már korábban megfigyelhető tendenciák. A mából visszanezve azonban megvan ezeknek a közleményeknek a maguk érdekessége: mi jelentett közéleti kérdést a hetvenes években? Az 1972. áprilisi számban Fekete Gyula az anyaságról, a májusiban Végh Antal az almafrontról, a júniusiban Darvas József Kádár János 60. születésnapjáról, a júliusi, augusztusi és szeptemberi számokban Lázár István a tokai bortermelésről, a novemberiben Molnár Géza a partizán boldogságáról adott számot. A következő évfolyamtól Magyar valóság rovatcím alatt közölték ezeket az írásokat. Például az 1973. áprilisi számban és utána több folytatáson át Moldova György az Őrségről érkezett, a júliusi és augusztusi számba a Pölöskei Ferenc–Takács Ferenc páros a földviszonyokról – írásuk címe: *Grófi földek urai és vándorai* –, az októberiben és decemberiben Siklós László *Több mint hobby* című cikke olvasható. Az 1974. januári számban Fukász György a munka és a szabadidő összefüggéseiről érkezett, Bajor Nagy Ernő az emberi kapcsolatokról, Tamás Menyhért pedig a kikapcsolódásról, a februári számban Siklós László a családi hétvégek programjairól, Munkácsi Miklós pedig munkások közötti tapasztalatait osztotta meg az olvasókkal. A márciusi számban Szántó Miklós modellezte a szabadidő és az életmód összefüggéseit, az Ágh István–Bella István-duó pedig dunaújvárosi munkások között szerzett tapasztalatait, utóbbi második része a következő hónapban jelent meg. A májusi számban Lázár Ervin is a szabadidő körülményein töprengett, Sulyok Katalin pedig azon, hogy vajon egy nőnek vannak-e szabadon felhasználható órái, percei. A júniusi számban Vathy Zsuzsa, Juhász Ferenc egy sorát választva címnek, ugyancsak a szabadidő eltöltésével foglalkozik. A következő számban Baranyi Ferenc folytatja ezt a témát, mellette Siklós László *Pazarló értelmiség?* című írása olvasható. A vita-töprengés a következő számokban is folytatódott: Somogyi Tóth Sándor, Kende Sándor, Tomka Miklós, Tüskés Tibor, Gerő János, Sz. Lukács Imre, Köpeczi Béla, Nádori László, Szokolczay Lajos – az utolsó három szerző fejezte be a decemberi Kortársban a témát.

Az 1972-től bevezetett Fórum című recepciós sorozatban érdekes, többféle szemléletet mutató írások jelentek meg, csoportjukban a szerkesztő egyensúlyozó módszere is megfigyelhető. Az 1972. évi májusi számban Len-

nuári és februári számában, lásd VÖRÖS 2004, 148–150. Lásd még CSEH ET AL. 2004, 263–264.; KIRÁLY 2017, 384.

gyel Balázs Mándy Ivánról, Imre László Rákos Sándorról, illetve Urbán Nagy Rozália Anatolij Vasziljevics Lunacsarszkijról, E. Fehér Pál pedig Viktor Sklovszkijról írt. Augusztusban Sarkadi Imre és Nagy László műveit értelmezték, elemezték ugyanebben a rovatban. Az 1975. márciusi számban kezdődött meg Weöres Sándor már említett, *Három veréb hat szemmel* című antológiájának közlése, az első folytatásban mellette Károlyi Amy, Lakatos Demeter, Páskándi Géza és Nemes Nagy Ágnes írása olvasható – utóbbi emlékezés Áprily Lajosra. Más irányultságú Garai Gábor recenziója Kádár János, és Dobozy Imre hasonló írása Aczél György egy-egy kötetéről. Szabolcsi Miklós, Melcer Tibor és Merva Mária József Attila életművének egy-egy részletéről a következő, áprilisi (emlék)számban.

• • •

Az ideológiai, belpolitikai óhajok, amelyek szinte mindig a meggyőzés és befolyásolás mozzanatait is magukban hordozzák, élesen mutatkoztak/mutatkoznak meg a vidék különböző hangadó, pártközeli csoportjaiban, amelyek a tájékoztatáspolitikai centralizáció és ellenőrzés következtében mindig csak a központ (a pártirányítás) szempontjaival találkozhatnak, alternatív vélemények megismerésére nincs módjuk. De arra igen, hogy a saját, hagyományosabb és konzervatívabb felfogásukat, világképüket a központ felé közvetítsék, ezáltal kétirányú visszacsatolást, igényt és választ, hatást és hivatkozást építsenek fel. Ezt mutatja Várkonyi Imrének, a Somogy megyei tanács elnökhelyettesének 1971. szeptember 28-i hozzászólása, idézett részlete, amelyet Kaposvárott, a megyei pártbizottság ülésén fűzött hozzá a következő napirendi témához: *Jelentés a szocialista közgondolkodás állapotáról és fejlesztésének feladatairól Somogy megyében a X. Kongresszus határozata alapján.*⁴ Különbözik ezek a kifogások egyfelől a gazdasági reformot követő szabadabb vélemény- és ítéletalkotás, az autonóm ábrázolás kritikájaként, másfelől a helyi és országos viszonyok változtathatatlanságaként, a jelenségek kikerüléseként, a személyes felelősség elhárításaként, a megszokotthoz való visszatérés kívánságaként is értékelhetők.⁵

4 https://library.hungaricana.hu/hu/view/SOMOGYMSZMP__B_1971/?query=Kortárs&pg=366&layout=s&query=Kortárs. Nyelvi következetlenségek az eredeti iratban.

5 Asperján György *Jeszenyin és társai*, a szerző három közölt verséből a második. *A tirannus* című vers szerzője Vihar Béla.

Az értelmiségben különösen sok zavart kelt a szocialista gondolkodásmód kialakításában az alkotói műhelyek hibájából eredő közlések. Nem megfelelő a kritika, és olyan művek is jelennek meg, amelyek elsősorban az értelmiségi körökben zavart kelthetnek. Ilyen például Fenákel Juditnak a „K”-vonal című írása a Kortárs februári számában. A Nagyvilág szeptemberi számában jelent meg Sagalnak a szerelmi történet című kisregénye. Mi minden eszközzel küzdünk a semmitmondó érzelgősség ellen, mert szintén közgondolkodási problémát takar, ugyanakkor egy ilyen semmitmondó érzelgős, best-seller, szentimentális, neoromantikus kisregényt közöl a Nagyvilág. Vagy itt van szintén a Kortársnak a szeptemberi számában a *Jeszenyin és társai* című vers vagy a tirranusz című vers. Komoly zavarokat okozhatnak ezek. [...] a rádióknak, meg a többi központi kommunikációs eszköznek a párt politikáját kell képviselnie.

Bár a hetvenes évek eleje a korábbi két, két és fél évtized általános sajtóviszonyaihoz képest nagyobb játékteret engedett a szerkesztőségeknek, a főszerkesztőknek, a párt- és állami felügyelet folyamatosan jelen volt. Előfordult például, hogy egy vitairatot a Művelődésügyi Minisztérium úgy közöltetett, hogy arra a szerkesztőségnek még abban a számban válaszolnia is kellett – amint ez Simó Jenő 1972. március 7-i, az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának küldött jelentéséből kiderül.⁶ Fekete Gyula *A zászló nyele* című írásáról volt szó, valamint a szerkesztőség *Észrevételeiről*, mindkettő az 1971. októberi számban jelent meg. A közléssel egyszerre kikényszerített felelet háttérében az ekkor kibontakozó „felépülő szocializmus – elhaló nemzet” vita eszkalálódása állt, párhuzamosan a gazdasági reform 1972-es visszafogásával és a feléledő népi–urbánus ellentétek egyre kibékíthetlenebb szembenállásával; mindennek részletes tárgyalása akár csak a Kortárs oldalain is önálló könyvet igényelne. A jelentés írója egyébként összefoglalva, korábbi eseteket felidézve, több szempontból tekintette át az irodalmi lapok fővárosi, vidéki helyzetét, közléspolitikájuk elfogadható és kifogásolható jelenségeit, többek között megállapítva: „A folyóiratok nem egy száma olyan szépirodalmi összeállítást közöl, amelyben a mai élet negatívumai kerülnek előtérbe. Túlteng a hamis moralizálás, a hatalom és erkölcs konfliktusai, a mai nehézségek és összeütközések sorstragédiává

6 CSEH ET AL. 2004, 177.

torzításai. (Pl. Fenákel Judit: „K” vonal, Kortárs 1971. 2. sz.; Eörsi István: *A tisz*, Kortárs 1971. 9. sz.)⁷ Miután az irodalom egyik feladata mindenkor a tipizálás, az általánosban az egyedi megmutatása, a katarzis megközelítése, nem világos, hogy az állami felügyeleti szerv jelentésében, amelyet saját felettes hatóságának írt, legalábbis a tényleges hatalmi viszonyoknak megfelelően, regisztrált-e egy állapotképet, avagy számon is kért valamit – magyarázkodott, esetleg feljelentett. Persze nemcsak az említett közleményekkel volt baj, hanem az öncélú, funkció nélküli, triviális nyelvhasználattal – például Újhelyi János *Csúfjátékok* című írásában (1971. január) vagy a tanulságok levonása nélkül, nem megnyugtatóan lezárt vitákkal is.⁸ De arra is tállt példát, „hogy a téma vitára bocsátása nem volt átgondolt, felvetése nem bizonyult időszerűnek (a Kortárs vitaindítása a modern házasságról)”.⁹ És a szocialista internacionalizmus megsértését sem lehetett szó nélkül hagyni.¹⁰

Simó Jenő jelentésének van egy melléklete is, amely röviden jellemzi az áttekintett folyóiratokat, és táblázatos összefoglalóval is szolgál. A Kortársról ez olvasható: „A szerkesztőbizottság elnöke: Simon István; felelős szerkesztő: Kovács Sándor Iván. Mint a »Magyar Írók Szövetsége irodalmi és kritikai folyóirata«, a mai magyar irodalom »representatív« orgánuma, átfogja az irodalom egészét, a szocialista törekvések támogatása mellett teret ad a mai magyar irodalom minden jelentős, pozitív tendenciájának. A szélsőséges, a valóságtól elszakadó kísérletektől elzárkózik, elsősorban a realista hagyományok továbbélését, a valóságfeltáró irodalmat támogatja. Mellékprofilként történelmi, társadalmi kérdésekkel, szociográfiával foglalkozik, de alkalmanként más művészeti ágak problémáinak is figyelmet

7 CSEH ET AL. 2004, 178.

8 A már említett Karczag Gábor „*Hová lesz a forradalom, ha egyszer győzött*” és Köpeczi Béla *Hogyan vitatkoznak a forradalom gyermekei?* című írások váltották ki a neheztelest. Feltehetően az volt a baj, hogy a szerkesztőség nem hirdetett ítéletet Köpeczi válaszána megjelenése után, csupán közölte azt. Ehhez hasonló volt a több folyóiratban is zajló, Bajcsy-Zsilinszky Endre és Áchim András értékelését érintő vita is.

9 HELLER–VAJDA 1970.; BOZÓKY 1971. A véleménykülönbség mögött talán a konkrét helyzeten túl az is állhatott, hogy Bozóky Éva Donáth Ferenc felesége volt, akit Rákosi Mátyás és Kádár János is bebörtönöztetett – utóbbi alatt tizenkét év börtönbüntetést kapott, de 1960-ban amnesztiával szabadult –, míg Heller Ágnes és Vajda Mihály minden különállásuk ellenére a hetvenes évek elején még a párt holdudvarába tartoztak, ha lazán is. Lásd még Bozóky 1998. S a dörgedelem is inkább az utóbbinak, nem az előbbi kettőnek szólt.

10 Az inkriminált közlemény Fábian Gyulának az 1971-es *Utunk* évkönyvről szóló ismertetése volt a Kortárs 1971. áprilisi számában.

szentel.”¹¹ A táblázatokból kiderül, hogy a szerkesztőség létszáma tizenegy fő volt, amiből nyolc fő-, három mellékállású alkalmazott volt. Közülük négyen végeztek egyetemet, evvel alaposan hátramaradtak a Nagyvilág, az Élet és Irodalom, az Új Írás és a Kritika mögött, csak a Látóhatárnál voltak kevesebben a felsőfokú tanulmányokkal rendelkezők. A Kortárs szerkesztőségéből négyen párttagok, de pártiskolai végzettsége senkinek sem volt; ez a többi lap átlagát jelentette. Hárman tartoztak öt évnél régebben a szerkesztőség tagjai közé, a többiek újonnan vettek részt a munkában. A bérvizonyok az Élet és Irodalomnál – tekintve a szerkesztőség nagyságát – voltak a legmagasabbak, az Új Írás, a Kortárs és a Nagyvilág nagyjából azonos szinten volt. Ami a terjedelmet illette, a Kortárs magasán vezetett tíz és fél ívével – csak a Látóhatár volt tizenkét ív, de ezt a lapot hamarosan átszervezték –, átlagos havi példányszáma 1965-ben 11 000, 1971-ben 13 350 darab volt, az Új Írásé valamivel magasabb, de dinamikusabban nőtt, ahogy az előfizetők száma is: a Kortársé 1965-ben 4 450, 1971-ben 4 950 fő volt. S míg a remittenda 1965-ben 500, 1971-ben már 2 600 volt, utóbbi kiemelkedően magas érték a többi lappal összehasonlítva is. Éves költségvetése 1971-ben 2 574 000 forint volt, legfontosabb kiadásuk az anyagköltség és a honorárium volt, bevételük a lapeladás/megrendelők, valamint az állami támogatás. A havi átlagos honoráriumkeret az Élet és Irodalom után a Kortársnál volt a legmagasabb, a próza- és a versrovatra fordítandó összeget nem lehetett pontosan tervezni, evvel szemben a kritika- és tanulmányrovat kerete állandó volt.¹² Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1972. március 14-én megtárgyalta Simó Jenő tájékoztatóját is, és miközben jóváhagyólag tudomásul vette, többek között megállapította: „az irodalmi folyóiratok szerkesztőségeinek önállósága nem jelenthet függetlenséget. Fokozni kell a főszerkesztők személyi felelősségét”.¹³

Egy évvel később, 1973 júniusában az Irodalmi Osztály az Agitációs és Propaganda Bizottság ismertetett állásfoglalásának fogadtatásáról, végrehajtásáról tájékoztatót készített. Eszerint az irodalmi lapok általában megfelelő választ adtak az elvárásokra, bár például a Kortárs és az Új Írás kritikai rovata inkább csak méltató írásokat közölt, elmarasztalást, vitát a megjelntetett művekről nem kezdeményezett.¹⁴ De minden helyes tenden-

11 CSEH ET AL. 2004, 185.

12 CSEH ET AL. 2004, 187–189.

13 CSEH ET AL. 2004, 190.

14 CSEH ET AL. 2004, 221.

cia ellenére még mindig jelentek meg hibás szemléletű, helytelen közlések – a Kortársban Jobbágy Károly¹⁵ és Pomogáts Béla írásai –, amely miatt szerkesztősége, főszerkesztője figyelmeztetést kapott.¹⁶ És volt egy folyamatosan fennálló probléma: „Gondot jelent a Kortárs című folyóirat szerkesztőbizottságának labilis helyzete.”¹⁷ A sok állami és pártdörgeelmet nem lehetett figyelmen kívül hagyni, noha a szerkesztők nyilván nem akartak még a szerkesztőségen belül is egy felügyeleti szervet maguk fölé. Feltehetően az állandó figyelmeztetés hatására választották azt a megoldást, hogy a szerkesztőség tagjait tüntették fel szerkesztőbizottságként. 1975 végén Déry Tibor a Kortársban akarta közzéadni *A gyilkos és én* című kéziratát, amiről Kovács Sándor Iván, aki ekkor már főszerkesztő volt, nem akart/nem mert egyedül dönteni. Először tanácsot kért az MSZMP Tudományos Közoktatási és Kulturális Osztályának Kulturális Alosztályától, s a Tóth Dezsővel folytatott megbeszélés után felkereste a szerzőt is avval, hogy írása „egy színvonalasan érvelő-vitakozó kritikai tanulmány” kíséretében jelenhet csak meg. Déry ebbe bele is ment, ekkor Tóth Dezső a kísérő tanulmány megírására Pándi Pált javasolta.¹⁸

15 Felsorolásszerűen: JOBBÁGY Károly, *Tanítások három postai levelezőlapon. Emlékezés Veres Péterre*, Kortárs 1973. 6/980–986.; POMOGÁTS Béla, *Déry Tibor: A napok hordaléka*, Kortárs 1973. 5/842–844. Simó Jenő Kovács Sándor Ivánnak írt, a Jobbágy Károly-közléssel kapcsolatos levelét lásd a Dokumentumokban.

16 CSEH ET AL. 2004, 223.

17 CSEH ET AL. 2004, 225.

18 CSEH ET AL. 2004, 254. Déry írása következő kötetében – *Kyvagiokén* – jelent meg, kíséret tanulmány nélkül.